

NPC

Network of Parliamentary Committees
on Economy Finance and European
integration of Western Balkans

WESTMINSTER
FOUNDATION FOR
DEMOCRACY

PARLAMENTARNI NADZOR NAD POLITIKAMA TRŽIŠTA ENERGIJE U ZEMLJAMA ZAPADNOG BALKANA

VODIČ ZA POSLANIKE I PARLAMENTARNO OSOBLJE

Novembar 2014.

Izdavač: Westminster Fondacija za Demokratiju (WFD)

Westminster Fondacija za Demokratiju je vodeća fondacija Ujedinjenog Kraljevstva za jačanje demokratije. Osnovana 1992. godine, WFD je nezavisni javni organ sponzorisan sa strane Ministarstva spoljašnjih poslova i Komonvelta. Ona radi na postizanju održivih političkih promena u demokratijama u razvoju. U saradnji sa partnerskim organizacijama, ima za cilj jačanje demokratskih institucija, pre svega političkih partija (kroz rad političkih partija u Ujedinjenom Kraljevstvu), parlamenata i institucija koje sačinjavaju građansko društvo. Ona podržava različite programe za jačanje parlamenata na Zapadnom Balkanu od 2008. godine.

Autori:

prof. dr. Vesna Borozan

profesorka Univerziteta „Sveti Kiril i Metodij“ u Skoplju

prof. dr. Mirza Kušljugić

profesor Univerziteta u Tuzli

contact@epi.org.mk

www.epi.org.mk

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

620.9:339.13]:328.18(497-15)(047)

BOROZAN, Vesna

Parliamentary oversight over energy markets policies in the countries of the Western Balkans : brief for members of parliament and parliamentary staff / [autors Vesna Borozan, Mirza Kušljugić]. - Skopje : Westminster foundation for democracy, 2015. - 32 стр. : граф. прикази ; 17 см

Фусноти кон текстот

ISBN 978-608-4773-28-3

1. Kušljugić, Mirza [автор]

а) Пазар на енергетика - Собраниски надзор - Западен Балкан - Извештаи

COBISS.MK-ID 99797770

Sadržaj

1	KOJA JE SVRHA OVOG VODIČA?	5
2	ENERGETSKA ZAJEDNICA	6
2.1	Istorijat, Atinski proces	6
2.2	Ugovor o Energetskoj zajednici	6
2.2.1	Interesne strane	7
2.2.2	Institucije	8
2.2.3	Zakonodavstvo EU	8
2.3	Ciljevi i prioriteti unutar Energetske zajednice	9
2.4	Strategija Energetske zajednice i projekti od značaja za Energetsku zajednicu	10
2.5	Parlamentarna dimenzija Energetske zajednice	14
2.6	Produženje Ugovora	15
3	TREĆI PAKET PROPISA O LIBERALIZACIJI TRŽIŠTA ELEKTRIČNE ENERGIJE I GASA	16
3.1	Uloga parlamenata u implementaciji Trećeg energetskog paketa	18
3.2	Razdvajanje delatnosti operatora prenosnih sistema	18
3.2.1	Razdvajanje vlasništva	19
3.2.2	Model NOS	20
3.2.3	Model NOP	20
3.2.4	Najbolja praksa i preporuke EU	22
4	ZEMLJE ZAPADNOG BALKANA: PREGLED	24
4.1	Albanija	24
4.1.1	Institucionalno uređenje i trenutna situacija u sprovođenju	24
4.2	Bosna i Hercegovina	26
4.2.1	Institucionalno uređenje i trenutna situacija u sprovođenju	26
4.3	Kosovo*	29
4.3.1	Institucionalno uređenje i trenutna situacija u sprovođenju	30
4.4	Makedonija	31
4.4.1	Institucionalno uređenje i trenutna situacija u sprovođenju	32
4.5	Crna Gora	35
4.5.1	Institucionalno uređenje i trenutna situacija u sprovođenju	35
4.6	Srbija	37
4.6.1	Institucionalno uređenje i trenutna situacija u sprovođenju	37
5	PRAKTIČNE SMERNICE ZA POBOLJŠANJE PARLAMENTARNOG NADZORA	39
5.1	Uloga parlamenata u regionu u nadzoru i praćenju politike tržišta energije	39
5.2	Najbolja praksa Evropskog parlamenta i nacionalnih parlamenata država članica EU	40
5.3	Predlog regionalnih aktivnosti koje će doprineti boljem parlamentarnom nadzoru	41
5.3.1	Parlamentarna saradnja – postojeće regionalne inicijative	41
5.3.2	Postojeće stanje u parlamentarnom nadzoru nad politikama tržišta energije u regionu	42
	BIBLIOGRAFIJA	43

* Ova odluka ne prejudicira stav o statusu i u skladu je sa Rezolucijom SBUN 1244 i Savetodavnim mišljenjem Međunarodnog suda prave o proglašenju nezavisnosti Kosova*

Lista skraćenica:

ACER	Agencija za saradnju energetskih regulatora
BiH	Bosna i Hercegovina
CAO	Kancelarija za koordinisane aukcije
DČ	države članice
Drugi energetski paket	Drugi paket propisa EU o liberalizaciji tržišta električne energije i gasa
Treći energetski paket	Treći paket propisa EU o liberalizaciji tržišta električne energije i gasa
ECRB	Regulatorni odbor Energetske zajednice
EK	Evropska komisija
ENTSO-E	Evropska mreža operatora sistema prenosa električne energije
ENTSO-G	Evropska mreža operatora sistema prenosa gasa
EP	Evropski parlament
EU	Evropska unija
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
HLRG	Grupa za razmatranje na visokom nivou
ITC	kompensacija među operatorima prenosnih sistema
JIE	jugoistočna Evropa
lice	fizičko ili pravno lice
MoU	Memorandum o razumevanju
MP	Poslanik
MS	Ministarski savet
NOP	Nezavisni operator prenosnog sistema
NOS	Nezavisni operator sistema
NP	nacionalni parlament
NPAA	Nacionalni program za usvajanje pravne tekovine EU
NPC	Mreža parlamentarnih odbora
NRO	nacionalni regulatorni organ (u oblasti energetike)
OCD	Organizacija civilnog društva
OPS	Operator prenosnog sistema
PECI	projekat od značaja za Energetsku zajednicu
PHLG	Stalna grupa visokih predstavnika Energetske zajednice
RCC	Savet za regionalnu saradnju
Region	region zapadnog Balkana
RS	Republika Srpska
RV	razdvajanje vlasništva u operatorima prenosnih sistema
SenZ	Sekretarijat Energetske zajednice
SU	Strana ugovornica Ugovora o Energetskoj zajednici
TO	tržišni operator
UenZ	Ugovor o Energetskoj zajednici
VIP	Vertikalno integrisano preduzeće ili vertikalno integrisano privredno društvo
WFD	Vestminsterska fondacija za demokratiju
ZZB	zemlje zapadnog Balkana

1 Koja je svrha ovog vodiča?

Cilj ovog vodiča je da poslanicima i parlamentarnom osoblju pomogne da razumeju politike tržišta energije. Krajnji cilj je njihova priprema za efikasan parlamentarni nadzor nad predstojećom implementacijom Trećeg paketa propisa EU o liberalizaciji tržišta električne energije i gasa, što je zakonska obaveza za zemlje.

Vodič sadrži uvod u opšte institucionalno uređenje i politike Energetske zajednice i daje prikaz zahteva Trećeg paketa propisa EU o liberalizaciji tržišta električne energije i gasa, sa naglaskom na razdvajanje delatnosti operatora prenosnih sistema, što je prepoznato kao glavni izazov za parlamente prilikom implementacije paketa. Prikaz je potkrepljen primerima dobre prakse i iskustvom stečenim u procesu implementacije u državama članicama Evropske unije.

Osim toga, vodič sadrži i pregled trenutnog stanja implementacije Drugog paketa propisa EU o liberalizaciji tržišta električne energije i gasa u pojedinačnim zemljama regiona zapadnog Balkana, koja se vrši kao zakonska obaveza već više od deset godina. U vezi s tim, opšte zapažanje je da nijedna zemlja nije u potpunosti uspešno izvršila ovu restriktivnu reformu sektora energetike, ali su do sada ostvareni rezultati značajni kako za privredu zemalja, tako i za procese evroatlantskih integracija.

Vodič se završava praktičnim smernicama za unapređenje parlamentarnog nadzora nad politikama tržišta energije, koje se zasnivaju na najboljoj praksi Evropskog parlamenta i nacionalnih parlamenata evropskih zemalja.

Informacije predstavljene u ovom vodiču su prikupljene iz javnih izvora, kao i kroz razgovore i konsultacije sa interesnim grupama u regionu i stručnjacima iz relevantnih međunarodnih institucija, kao što je Sekretarijat Energetske zajednice, kako bi dokument bio što aktuelniji.

Autori se nadaju da su uspeli u nameri da čitaocima približe tematiku tržišta energije, kao jednu od najnovijih politika Evropske unije i prilično složenu interdisciplinarnu materiju, te da će ovaj vodič biti od koristi čitaocima.

Autori,
prof. dr. Vesna Borozan
prof. dr. Mirza Kušljugić

2 Energetska zajednica

2.1 Istorijat, Atinski proces

Osnivanje Energetske zajednice (EnZ) pokrenula je Evropska unija (EU) u okviru implementacije svoje politike sigurnosti snabdevanja energijom iz Drugog paketa propisa o liberalizaciji tržišta električne energije i gasa (Drugi energetska paket) u periodu 2001-2002. Glavni ciljevi preduzetih aktivnosti bili su podsticanje stabilnosti i održivog razvoja u jugoistočnoj Evropi (JIE) i obezbeđivanje panevropskih implikacija uspostavljanja zajedničkog pravnog prostora u oblasti tržišta energije. Inicijativa je nazvana Atinski proces prema mestu potpisivanja prvog Memoranduma o razumevanju (MoU) 2002. godine. Memorandum je bio odraz političke volje zemalja JIE, zajedno sa Turskom i tadašnjom UNMIK-ovom administracijom na Kosovu, da zsvoje zajednički zakonski okvir EU u oblasti energetike i da uspostave odgovarajuće strukture za praćenje.

Proces je rezultirao potpisivanjem pravno obavezujućeg Ugovora o Energetskoj zajednici (UEnZ) 2005. godine i osnivanjem zajedničkih institucija, među kojima je i Sekretarijat Energetske zajednice (SEnZ) [1] osnovan u Beču 2006. godine, nakon stupanja Ugovora na snagu po njegovoj ratifikaciji u nacionalnim parlamentima (NP).

U početku proces je bio uglavnom vođen političkim aktivnostima Evropske komisije (EZ) i tada aktivnog Pakta za stabilnost JIE, uz finansijsku podršku brojnih međunarodnih donatora.¹ Istovremeno, učešće zemalja zapadnog Balkana (ZZB) bilo je snažno motivisano njihovim pojedinačnim stremljenjima ka članstvu u EU, uključujući i želju za privlačenjem privatnog kapitala sa zapada u sektor energetike, za koji im je obećano da će doći nakon uvođenja pravnog okvira i tržišnog okruženja EU.

U međuvremenu, i proces evropskih integracija i investicije se realizuju uslovno i odlažu iz različitih razloga. Osim nekoliko preuzimanja nacionalnih preduzeća za distribuciju i snabdevanje i par hidroenergetskih projekata, realizacija investicija, posebno u proizvodne kapacitete u regionu, kontinuirano ne ispunjava očekivanja. Zbog toga motivisanost za reforme i otvaranje nacionalnih tržišta neprekidno opada.

2.2 Ugovor o Energetskoj zajednici

Ugovorom o osnivanju EnZ utvrđena su prava i obaveze strana ugovornica. Takođe je uspostavljen i niz zajedničkih institucija, sa pravnim okvirom za njihovo funkcionisanje [2].

Ugovor predviđa obavezu strana ugovornica (SU) da otvore svoje tržišta električne energije i gasa za kupce koji ne uključuju domaćinstva do januara 2008. godine. Potpuna liberalizacija tržišta električne energije treba da bude završena do januara 2015. godine.

Da bi se obezbedilo efikasno funkcionisanje tržišta mrežne energije², SU su dogovorile uspostavljanje posebnog pravnog i ekonomskog okvira u vezi s mrežnom energijom. To za SU podrazumeva usvajanje i implementaciju ključnih delova pravne tekovine EU koja se odnosi na energetiku, uključujući i

¹ Važan doprinos uspehu EnZ daju donatori. Donatorsku zajednicu čine institucije, organizacije i državne agencije za razvoj. Donator su se sporazumeli da koordinišu svoju pomoć inicijativama u pojedinačnim zemljama i regionalnim inicijativama u cilju ostvarivanja zajedničkog opšteg cilja uspostavljanja regionalno integrisanog preduzeća. Pored finansijske podrške, donator daju i preporuke i savete u vezi sa prioritarnim pitanjima politike. Oni takođe vrše i finansiraju temeljna ispitivanja prednosti procesa i u čestvuju u raznim radionicama Energetske zajednice. Donatori koji su bili posebno aktivni od početka procesa su: CIDA, EAR, EBRD, EIB, EK, KfW, NMFA, Svetska banka i USAID.

² Električna energija, gas i delom nafta

³ U meri u kojoj utiče na razmenu mrežne energije između dveju strana ugovornica

⁴ Direktiva o sigurnosti snabdevanja i investicijama u infrastrukturu dodata je 2007. godine. Nakon toga je pravna tekovina o UEnZ proširena direktivama o energetskej efikasnosti u 2009. godini i određenim direktivama o statističkim podacima usvojenim u periodu 2012-2013. Pored toga, 2007. potpisan je Socijalni memorandum o razumevanju.

sigurnost snabdevanja, životnju sredinu, konkurenciju³, kao i podsticanje korišćenja obnovljivih izvora, energetske efikasnosti i biogoriva.⁴

Strane ugovornice su se takođe obavezale na poštovanje principa **uzajamne pomoći** u slučaju da se neka od strana suoči sa problemima u funkcionisanju svojih energetskih mreža.

2.2.1 Interesne strane

Zaključno sa 1. oktobrom 2014. godine, **strane** [3] u Ugovoru su **EU** i **osam SU**: Albanija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Kosovo*⁵, Makedonija, Moldavija, Srbija i Ukrajina.

Države članice EU imaju prava i obaveze po osnovu Ugovora. Shodno tome, svaka DČ može da stekne status **učesnika**. Učesnici imaju pravo učestvovanja u radu bilo kog sastanka ili u bilo kojoj aktivnosti EnZ. Trenutno grupu učesnika u UEnZ čini 19 država članica EU, i to: Austrija, Bugarska, Češka, Finska, Francuska, Grčka, Hrvatska, Italija, Kipar, Letonija, Mađarska, Nemačka, Poljska, Rumunija, Slovačka, Slovenija, Švedska, Holadija i Ujedinjeno Kraljevstvo.

Bilo koja susedna treća zemlja može da bude primljena u Energetsku zajednicu u svojstvu **posmatrača**. Sledeće zemlje-posmatrači su pristupile Ugovoru: Gruzija, Jermenija, Norveška i Turska. Gruzija je postupku pristupanja EnZ u svojstvu punopravnog člana. O pristupanju se vodi pregovarački proces koji predvodi EK.

Strane i posmatrači u EnZ prikazani su na slici 1.

Slika 1. Energetskoj zajednici

Izvor: SEnZ

⁵ Ova odluka ne prejudicira stav o statusu i u skladu je sa Rezolucijom SBUN 1244 i Savetodavnim mišljenjem Međunarodnog suda prave o proglašenju nezavisnosti Kosova*

2.2.2 Institucije

Razvoj institucionalnog uređenja EnZ [3] započeo je sa prvim Memorandumom o razumevanju, a zaokružen je potpisivanjem UEnZ 2005. godine.

Ministarski savet (MS) je glavna institucija zadužena za donošenje odluka u EnZ. On donosi odluke o politici i usvaja pravila i procedure EnZ. U sastav MS ulazi po jedan predstavnik svake SU i dva predstavnika EK.

Stalna grupa visokih predstavnika (PHLG) okuplja nosioce najviših funkcija u svakoj SU i dva predstavnika EK i ima zadatak da obezbedi kontinuitet i sprovođenje daljih aktivnosti na osnovu političkih sastanaka ministara, a u određenim slučajevima i odlučuje o merama sprovođenja.

Regulatorni odbor (ECRB) čine predstavnici regulatornih organa u oblasti energetike iz svih SU UEnZ. EU predstavljaju EK i Agencija za saradnju energetskih regulatora (ACER). Regulatorni organi u oblasti energetike učesnika i posmatrača takođe mogu da učestvuju u radu i aktivnostima ECRB. Odbor savetuje MS i PHLG u vezi sa zakonskim, stručnim i regulatornim pravilima i daje preporuke u slučaju prekograničnih sporova među regulatorima.

Forumi – Forum za električnu energiju, Forum za gas, Socijalni forum i Forum za naftu – imaju zadatak da pružaju savete EnZ. Svakim forumom predsedava EK i on okuplja sve interesne strane iz struke, regulatore, reprezentativna strukovna udruženja i potrošače.

Svakodnevnim poslovima EnZ upravlja **Sekretarijat (SEnZ)**, koji je posebno zadužen za redovnu proveru izvršavanja obaveza svake SU na osnovu Ugovora, kao i za iniciranje postupaka za obezbeđivanje izvršenja obaveza iz Ugovora.

2.2.3 Zakonodavstvo EU

Trenutno važeća pravna tekovina EU koja se odnosi na EnZ spada u devet glavnih oblasti [4]: električna energija, gas, sigurnost snabdevanja, životna sredina, konkurencija, obnovljiva energija, energetska efikasnost, nafta i energetska statistika. Međutim, u ovom dokumentu bavićemo se samo pravnom tekovinom EU o električnoj energiji, gasu i sigurnosti snabdevanja u okviru EnZ.

Nakon usvajanja Odluke MS EnZ iz 2011. godine [5], glavni izazov s kojim se zemlje iz regiona trenutno suočavaju u ovoj oblasti jeste implementacija Trećeg paketa propisa EU o liberalizaciji tržišta električne energije i gasa (Trećeg energetskog paketa) do 1. januara 2015. godine. Pravnu tekovinu EU u oblasti unutrašnjeg tržišta električne energije i prirodnog gasa čine [2]:

- **Direktiva 2009/72/EZ** o zajedničkim pravilima za unutrašnje tržište električne energije, koja stavlja van snage Direktivu 2003/54/EZ;
- **Direktiva 2009/73/EZ** o zajedničkim pravilima za unutrašnje tržište prirodnog gasa, koja stavlja van snage Direktivu 2003/55/EZ;
- **Uredba (EZ) 714/2009** o uslovima za pristup mreži za prekograničnu razmenu električne energije, koja stavlja van snage Uredbu (EZ) br. 1228/2003;
- **Uredba (EZ) 715/2009** o uslovima za pristup mrežama prenosa prirodnog gasa, koja stavlja van snage Uredbu (EZ) br. 1775/2005;
- **Direktiva 2005/89/EZ** o merama za obezbeđivanje sigurnosti snabdevanja električne energije i investicija u infrastrukturu (iako ova direktiva nije deo Trećeg energetskog paketa, njena puna implementacija je uslovljena ispunjavanjem obaveza iz UEnZ);
- **Direktiva 2004/67/EZ** o merama za obezbeđivanje sigurnosti snabdevanja prirodnog gasa (iako ova direktiva nije deo Trećeg energetskog paketa, njena puna implementacija je uslovljena ispunjavanjem obaveza iz UEnZ).

Predviđeno je da transponovanje navedenih akata pravne tekovine EU u nacionalne zakone svih ZNB, što podrazumeva i njihovo usvajanje u parlamentima, bude završeno do kraja 2014. godine. Međutim,

za punu implementaciju Trećeg energetskeg paketa i novih zakona biće potrebni značajni dodatni napori odgovornih institucija, a posebno nacionalnih regulatornih organa u oblasti energetike.

2.3 Ciljevi i prioriteti unutar Energetske zajednice

EnZ nastoji da sledi primarne ciljeve EU u oblasti energetike, koji su definisani u njenoj energetskej politici:

- održivost;
- sigurnost snabdevanja i
- konkurentnost.

Ipak, specifično političko, ekonomsko i pravno okruženje u regionu podrazumeva i dodatne ciljeve, koji su zajednički za sve strane ugovornice, i to:

- razvoj likvidnih i transparentnih tržišta energije;
- poštovanje standarda EU i integrisanje u Unutrašnje tržište;
- podsticanje investicija;
- privredni rast;
- pristupačne cene energije;
- socijalna zaštita i mir i
- razvoj i konkurentnost lokalnih privrednih grana.

Međutim [6], stepen prioriteta ovih zajednički formulisanih ciljeva predstavlja potencijalni izvor nesporazuma između SU s jedne strane i SEnZ i EK sa druge strane. Naime, većina zemalja iz regiona, u zavisnosti od ostvarenog napretka u pristupanju EU i ekonomske situacije, uvek će kao prioritet označiti cilj obezbeđivanja socijalne zaštite i stabilnosti. U tom smislu, one će uvek učiniti sve kako bi cene energije održale na što je moguće nižem nivou, nauštrb perspektive razvoja likvidnog i transparentnog tržišta energije.

Ovo posebno važi za cenu električne energije, koja u mnogim područjima predstavlja glavni izvor energije i često se koristi za grejanje, kuvanje i druge osnovne energetske potrebe. Mere socijalne zaštite usmerene na ublažavanje ovog problema, čije promovisanje je pokušano kroz Socijalni memorandum o razumevanju EnZ, teško da mogu da ostvare značajnije rezultate u zemljama sa stopom nezaposlenosti od gotovo 30% i masovnim siromaštvom, gde su državne institucije najveći poslodavci, a često i najznačajniji kupci električne energije. Shodno tome, uprkos činjenici da su veštački niske tarife električne energije jedna od glavnih prepreka za efektivno otvaranje tržišta u regionu, teško je zamisliti da će vlade pristati da ukinu niske regulisane tarife, koje i dalje postoje na račun velikih državnih preduzeća za proizvodnju energije, dok ne budu bile u mogućnosti da ugroženim kupcima ponude neku alternativu. Alternative treba tražiti u masovnoj gasifikaciji, osnivanju fondova za sprovođenje mera energetske efikasnosti ili, u krajnjoj liniji, u privrednom rastu, povećanju zaposlenosti i boljeg životnog standarda.

Osim toga, budući da u zemljama regiona tranzicija iz brojnih – uglavnom političkih – razloga traje predugo i gde nastojanja države da podstakne privredni rast ne daju značajnije rezultate, lako je razumeti zašto je drugi najvažniji prioritet briga o postojećim preduzećima, poreskim obveznicima i radnim mestima. Donosiocima odluka je teško da se odupru pretnjama velikih privrednih subjekata da će zatvoriti fabrike ako budu primorani da prihvate status kvalifikovanog kupca i time budu izloženi fluktuacijama cena električne energije na tržištu.

U tesnoj vezi sa problematikom cene električne energije je i pitanje održivosti i stvarne političke volje zemalja regiona da prate EU u ostvarivanju ciljeva zaštite životne sredine i smanjenja emisija CO₂. Dobro je poznato da korišćenje tehnologija koje ne ugrožavaju životnu sredinu i eksploatacija obnovljivih izvora energije podrazumeva znatno više cene energije. Stoga je pitanje koliko su vlade zemalja u regionu iskrene u nameri da ispoštuju ove obaveze i, ako investicije budu fokusirane na obnovljive izvore energije, kako će rastuća tražnja za električnom energijom zbog povećanja potrošnje

i zahtevanog povlačenja zastarelih tehnologija iz upotrebe moći da se zadovolji po „pristupačnim cenama.“

Ipak, investicije su u svakom slučaju vrlo visoko na listi ciljeva i prioriteta. Nažalost, lokalna elektroenergetska preduzeća ne mogu da priušte značajnije investicije zbog niske stope pokrivenosti troškova poslovanja prihodima. Kao rešenje se javlja privlačenje stranih investicija u izgradnju novih proizvodnih kapaciteta. Međutim, problem je što investitori prilikom investiranja u zemlje koje nisu članice EU uzimaju u obzir i dodatne aspekte i dugoročne prioritete, i to:

- predvidljivost (stabilan politički i pravni sistem);
- funkcionalno pravosuđe;
- stabilan ekonomski okvir;
- mogućnost lakog pristupa do kupaca i
- tržište sa jednakim uslovima za sve.

Da bi obezbedili garantovanu prihvatljivu dobit i uspešno ublažili rizike, privatni investitori u regionu se trenutno najradije opredeljuju za instrument dugoročnog ugovora o kupovini električne energije. Protivno kretanjima na regionalnom tržištu, ni ovo nije u skladu sa deklarisanim ciljem likvidnog i transparentnog tržišta električne energije.

Međutim, uspostavljanje regionalnog tržišta energije je deklarisan zajednički cilj EK i zemalja regiona. EK je u svom prvom izveštaju o oceni stanja nakon stupanja UEnZ na snagu, objavljenom u proleće 2011. godine, potvrdila da EnZ predstavlja „model za regionalnu saradnju u oblasti energetike“ [7]. Uspeh EnZ i ideje o stvaranju zajedničkog regionalnog pravnog okvira za trgovinu mrežnom energijom bez uslovljavanja državnim granicama potvrđen je i privlačenjem novih ugovornih strana, učesnika i posmatrača u UEnZ. Ali istovremeno se ne može zaobići činjenica da efektivno otvaranje lokalnih tržišta u regionu znatno zaostaje u odnosu na ono što je zakonom propisano. Tržištima dominiraju veliki nacionalni operatori, a uspostavljanje određenih regionalnih tržišnih mehanizama se neprekidno odlaže iza ugovorenih rokova. Dakle, najvažnija pitanja u vezi sa otvaranjem regionalnih tržišta energije su kada i kako će to biti omogućeno.

2.4 Strategija Energetske zajednice i projekti od značaja za Energetsku zajednicu

SEnZ je 2013. godine objavio dva dokumenta od strateškog značaja za razvoj regionalnih tržišta energije u JIE: Strategija Energetske zajednice i Projekti od značaja za Energetsku zajednicu (PECI), koji su objavljeni u istom izdanju [8].

Izradu Stragegije inicirao je SEnZ u cilju određivanja zajedničkih ciljeva i mera, čime će se stranama ugovornicama pomoći u ostvarivanju ciljeva iz UEnZ i razvoju konkurentnog, sigurnog i održivog regionalno integrisanog tržišta energije.

Okvir strategije je sačinjen na način koji omogućava integrisanje i dalju harmonizaciju nacionalnih strategija, a istovremeno uzima u obzir specifične okolnosti i prioritete. Puna implementacija pravne tekovine EU u predviđenim rokovima je jedan od minimalnih preduslova i zakonski uslov.

U skladu sa osnovnim ciljevima UEnZ, u središte pažnje stavljeni su sledeći zajednički ciljevi:

- CILJ 1 – Stvaranje konkurentnog integrisanog **regionalnog tržišta energije**
- CILJ 2 – Obezbeđivanje **sigurnosti snabdevanja**
- CILJ 3 – Poboljšanje **stanja životne sredine**, reagovanje na klimatske promene
- CILJ 4 – Obezbeđivanje potrebne **infrastrukture**
- CILJ 5 – Bavljenje **socijalnom dimenzijom**
- CILJ 6 – **Spoljni odnosi**

MS EnZ je odobrio Strategiju Energetske zajednice u oktobru 2012. godine.

Između ostalog, Strategija je predložila produženje mandata Radne grupe za Strategiju Energetske zajednice radi finalizacije kriterijuma i načina određivanja projekata od regionalnog značaja (PECI). Takođe je očekivano da će identifikovati i ukloniti konkretne barijere i prepreke koje utiču na razvoj projekata u regionu.

Promoteri projekata su dostavili kandidate za PECI u kategorijama koje su već identifikovane u Strategiji Energetske zajednice (proizvodnja električne energije, infrastruktura za električnu energiju, gas i naftu). Paralelno s tim, projektni konsultant je pripremio metodologiju i izvršio procenu svakog projekta i izvršio njihovo rangiranje u prema kriterijumima i ponderima koji su dogovoreni s Radnom grupom. O kandidatima za PECI takođe je vođena i javna rasprava tokom ocenjivanja. Nakon usvajanja liste PECI na 11-oj sednici MS u oktobru 2013. godine, SENZ je u novembru 2013. objavio Završni izveštaj Konsultanta.

Značaj dva predstavljen projekta leži u promovisanju vrednosti integrisanog regionalnog planiranja resursa i razvoja u oblasti energetike. Zahvaljujući tome, „Projekat od značaja za Energetsku zajednicu“ (PECI) je sada oznaka za projekte koji imaju **najveći pozitivan uticaj na najveći mogući broj strana ugovornica**. Očekuje se da će ovi projekti doprineti uspostavljanju regionalnih infrastrukturnih i privrednih veza i uspostavljanju zajedničkog tržišta energije, kao i jačanju društvenih i političkih odnosa.

Lista projekata od značaja za Energetsku zajednicu [8] u proizvodnji električne energije i infrastrukturi data je u tabelama 1 i 2. Projekti su navedeni abecednim redom prema nazivu strane ugovornice u kojoj se realizuju. Identifikacioni brojevi projekata odgovaraju oznakama na mapama PECI datim na slici 2 i slici 3. Lista projekata od značaja za Energetsku zajednicu u oblasti infrastrukture prirodnog gasa data je u tabeli 3, a odgovarajuća mapa PECI prikazana je na slici 4.

Tabela 1. Projekti od značaja za Energetsku zajednicu u oblasti proizvodnje električne energije

Proizvodnja električne energije		
Strana ugovornica	ID projekta	Projekat
AL	EG038	Hidroelektrana Skavica
AL	EG001	Vetroenergetski park Dajc-Velipoje
BiH	EG027	Kombinovana toplana-elektrana KTG Zenica
BiH	EG003	Hidroelektrana Dabar
BiH + HR	EG004	Hidroelektrana Dubrovnik (faza II)
BiH + RS	EG002 i EG006	Hidroelektrane Gornja (4 HPPs) i Srednja Drina (3 HPPs)
Kosovo*	EG013	Nova kosovska elektrana (KRPP)
ME	EG015	Hidroelektrane na Limu
RS	EG035	Kombinovano postrojenje gasne turbine za proizvodnju toplotne i električne energije, Pančevo
RS	EG022	Termoelektrana Kolubara B
RS	EG024	Termoelektrana Nikola Tesla B3
RS	EG017	Kombinovana toplana-elektrana Novi Sad
RS	EG019	Ibarske Hidroelektrane (10 HPPs)
RS	EG018	Hidroelektrane Velika Morava (5 HPPs)

Izvor: SENZ

Slika 2. Mapa projekata od značaja za EnZ u oblasti proizvodnje električne energije

Tabela 2. Projekti od značaja za Energetsku zajednicu u oblasti infrastrukture za električnu energiju

Elektroenergetska infrastruktura		
Strana ugovornica	ID projekta	Projekat
AL – BJRM	ET001	400 kV OHL SS Bitola (BJRM) – SS Elbasan (AL)
HR – BiH, povećanje kapaciteta domaćih dalekovoda u HR	ET004	400 kV OHL Banja Luka (BiH) – Lika (HR) 400 kV OHL Brinje – Lika – Velebit – Konjsko + 400 KV SS Brinje
IT – AL	ET024	400 kV HVDC SS Valona – Bari West
Kosovo* – AL	ET014	400 kV OHL Tirana (AL) – Priština (Kosovo*)
MD – RO	ET015	OHL Balti (MD) i Sučeava (RO)
ME – RS – BiH, povećanje kapaciteta domaćih dalekovoda u ME	ET002	400 kV OHL SS Bajina Bašta (RS) – SS Pljevlja (ME) – SS Višegrad (BiH) 400 kV OHL Pljevlja – Lastva
RS	ET018	400 kV OHL SS Kragujevac – SS Kraljevo
RS	ET021 i ET022	400 kV OHL SS Bajina Bašta – SS Kraljevo 400 kV OHL SS Obrenovac – SS Bajina Bašta
RS – RO	ET020	400 kV OHL SS Resita (RO) – SS Pančevo (RS)

Izvor: SENZ

Slika 3. Mapa projekata od značaja za EnZ u oblasti elektroenergetske infrastrukture

Tabela 3. Projekti od značaja za Energetsku zajednicu u oblasti gasne infrastrukture

Gasna infrastruktura		
Strana ugovornica	ID projekta	Projekat
AL – ME – HR – BiH	G008	Jonsko-jadranski gasovod (IAP)
GR – AL – IT	G022	Transjadranski gasovod (TAP)
AL	G002	Terminal TNG EAGLE
BiH – HR	G006	Interkonekcijski gasovod BiH - HR (Slobodnica-Bosanski Brod-Zenica)
BiH – HR	G003	Interkonekcijski gasovod BiH - HR (Ploče - Mostar - Sarajevo/Zagvozd - Posušje/Travnik)
BiH – HR	G007	Interkonekcijski gasovod BiH - HR (Lička Jesenica-Tržac-Bosanska Krupa)
HR	G010 G011	Terminal TNG HR + Pipeline Zlobin-Bosiljevo-Sisak-Kozarac-Slobodnica
HR – RS	G009	Interkonekcijski gasovod HR - RS (Slobodnica-Sotin-Bačko Novo Selo)
RS	G013	Interkonekcijski gasovod RS (Niš) - BG (Dimitrovgrad)
UA	G021	Modernizacija gasovoda Urengoj-Pomari-Užgorod

Izvor: SENZ

Slika 4. Mapa projekata od značaja za EnZ u oblasti gasne infrastrukture

Izvor: SENZ

2.5 Parlamentarna dimenzija Energetske zajednice

Parlamenti ZB su aktivno uključeni u proces još od samih početaka razvoja EnZ i početne faze restrukturiranja nacionalnih sektora energetike i liberalizacije tržišta. Dva su razloga za zainteresovanost i angažovanje parlamenata: prvo, društveno-ekonomske i političke implikacije restrukturiranja, komercijalizacije, a u nekim zemljama i privatizacije energetskih preduzeća, i drugo, sve veća aktuelizacija energije u okviru nacionalnih strategija bezbednosti i međunarodnih odnosa. Osim toga, UEnZ je 2005. godine bio prvi pravno obavezujući ugovor koji su ove zemlje potpisale sa tadašnjom Evropskom zajednicom, što je bilo od velikog značaja za njihove procese evropskih integracija.

U to vreme, potrebnu podršku parlamentarima u postizanju stepena razumevanja potrebnog za ratifikaciju UEnZ pružili su međunarodna zajednica i donatori uključeni u Atinski proces. U tom smislu, najmanje dva važna događaja su doprinela približavanju energetske politike EU i proklamovanih ciljeva EnZ parlamentarima, uključujući i zeme harmonizacije nacionalnog zakonodavstva i implementacije UEnZ:

- Konferencija parlamentaraca, NVO i socijalnih partnera u Bukureštu održana 7-8. oktobra 2004. godine i
- Konferencija parlamentaraca u Skoplju održana 6-7. juna 2005. godine.

Međutim, ništa manje značajan je i kontinuirani doprinos projekta Mreže parlamentarnih odbora (NPC) i s njim povezanih donatora u cilju održavanja postignutog nivoa znanja i proširenja prakse parlamentarnog nadzora na implementaciju UEnZ i razvoj tržišta energije.

EnZ je izričito potvrdila značaj i potencijalni doprinos nacionalnih parlamenata u implementaciji Ugovora. Naime, u skladu sa članom 52. UenZ, MS EnZ podnosi godišnji izveštaj o radu EnZ Evropskom parlamentu (EP) i nacionalnim parlamentima strana ugovornica i učesnika.

Direktor SEnZ je 2014. godine posetio parlamente nekoliko zemalja u regionu [9] i tom prilikom predstavi najnoviji Godišnji izveštaj o implementaciji [10]. Direktor je takođe istakao značaj blagovremenog transponovanja Trećeg energetskog paketa i objasnio parlamentarcima njegove glavne elemente – razdvajanje vlasništva operatora prenosnih sistema i pristup mrečnoj infrastrukturi, nezavisnost nacionalnih regulatora i zaštitu ugroženih kupaca. Pored toga, preneo je spremnost SEnZ da pomogne parlamentima u predstojećem razmatranju zakona kojima se transponuje Treći energetski paket.

Prilikom poslednje posete regionu najavljena je inicijativa u okviru koje će parlamentarci biti pozvani da budu angažovaniji u aktivnostima EnZ. Naime, SEnZ namerava da organizuje stalnu mrežu poslanika iz strana ugovornica koja bi bila slična „grupi prijatelja“ (kokusu) unutar nacionalnih parlamenata u cilju ostvarivanja dublje saradnje sa određenom zemljom ili institucijom [11].

2.6 Produženje Ugovora

UEnZ je zaključen na rok od 10 godina od dana stupanja na snagu, uz mogućnost produženja na osnovu jednoglasno donete odluke MS EnZ. Kako se u međuvremenu pokazalo da je EnZ efikasan okvir za regionalnu saradnju u oblasti energetike, u oktobru 2013. godine na 11-oj sednici MS doneta je odluka da se važenje Ugovora produži na još deset godina [12].

Na istom sastanku MS EnZ je formirao Grupu za razmatranje na visokom nivou (High Level Reflection Group – HLRG). Grupi je dat zadatak da „izvrši nezavisnu procenu adekvatnosti institucionalnog uređenja i metoda rada Energetske zajednice sa stanovišta ostvarivanja ciljeva Ugovora o Energetskoj zajednici, uzimajući u obzir razvoj ove organizacije i njeno prošireno članstvo, te da na Ministarskom savetu u 2014. godini iznese predloge za poboljšanja“ [13].

Rad HLRG podrazumevao je i javne konsultacije o budućnosti EnZ, a zaokružen je objavljivanjem izveštaja „Energetska zajednica za budućnost“ [14] i njegovim predstavljanjem na sastanku MS u 2014. godini.

U izveštaju, koji je objavljen 11. juna 2014. godine, zaključuje se da je EnZ obostrano koristan instrument za sve članice unutar i izvan EU i iznosi se procena postojećeg stanja, kao i predlozi za poboljšanja u oblastima: zakonske perspektive („Naša pravila“), investicija („Korist za građane“), geografskog obuhvata („Naša porodica“) i institucija („Naša kuća“).

Predlozi HLRG, o čijem usvajanju će MS odlučiti u 2015. godini, mogu da budu realizovani na različitim nivoima, u zavisnosti od toga da li:

- ne zahtevaju nikakve izmene Ugovora (I nivo),
- zahtevaju izmene Ugovora samo na osnovu odluke MS (II nivo),
- zahtevaju kompletnu reviziju Ugovora (III nivo).

HLRG je zauzela stav da bi najkorisnija reforma bila kompletna revizija UenZ, što bi zahtevalo ponovnu ratifikaciju Ugovora. Takva revizija bi takođe predstavljala i jedinstvenu priliku za regionalne parlamente da ostvare svoja najviša politička ovlašćenja.

3 Treći paket propisa o liberalizaciji tržišta električne energije i gasa

Preduslov za integraciju JIE u unutrašnja tržišta električne energije i gasa u RU je implementacija evropskog zakonodavstva i usvajanje odgovarajućeg evropskog uređenja tržišta. Načini uređenja evropskih tržišta električne energije nisu potekli iz jedinstvenog koncepta, već su se razvili iz različitih regionalnih uređenja, od kojih sva zadovoljavaju uslove sadržane u pravnoj tekovini EU u oblasti energetike. Međutim, postoji nekoliko aspekata koji su harmonizovani ili kroz zakonodavstvo ili na dobrovoljnoj bazi.

EU razvija sedam regionalnih tržišta električne energije i tri regionalna tržišta prirodnog gasa, sa ciljem da ih u dogleđnoj budućnosti objedini u jedno jedinstveno unutrašnje tržište. U oblasti električne energije, JIE je priznata kao osmi region sa stanovišta upravljanja opterećenjem interkonekcija.

U zakonodavnom periodu 2005-2009, čelnici u oblasti energetike u EU radili su na izradi Trećeg energetskeg paketa [15] i promovisanju cilja smanjenja emisija gasova sa efektom staklene bašte (greenhouse gas – GHG) kroz niz mera, popularno nazvanih „20-20-20 do 2020“ [16], [17]. Uz veoma važan tehnički preduslov za ostvarenje ovog cilja, a to je izgradnja visokonaponske Transevropske super-mreže za prenos očekivane velike količine povremene proizvodnje električne energije iz obnovljivih izvora i nekoliko projekata za prirodni gas – „kičma“ nove energetske politike je uspostavljanje funkcionalnog unutrašnjeg tržišta energije.

Treći energetskegi paket usvojen je 13. jula 2009. Godine, a države članice EU su bile dužne da ga implementiraju do marta 2011. godine, dok je za strane ugovornice EnZ ostavljen rok do 1. januara 2015. godine. Svrha ovog paketa je prevazilaženje strukturnih problema koji su uočeni u prethodnom periodu. To se prvenstveno odnosi na vertikalnu integrisanost preduzeća i visok stepen tržišne koncentracije, nepostojanje tržišne integracije na nivou EU i neusklađena ovlašćenja i nadležnosti regulatora u sektoru energetike.

U cilju otklanjanja tih prepreka, postojeći zakonski okvir predviđa efektivno razdvajanje mreža prenosa i distribucije, imenovanje jedinstvenog nacionalnog regulatornog organa (NRO) sa velikim ovlašćenjima za svaku državu članicu/stranu ugovornicu, kao i veću transparentnost. Pored toga, u skladu sa Trećim energetskekim paketom, efikasnija koordinacija rada NRO biće ostvarena kroz novu regulatornu agenciju EU – ACER [18], koja dobija ulogu savetodavnog tela EK. Takođe, dalje jačanje institucija odražava se u uspostavljanju novih vidova saradnje među operatorima mreža za prenos električne energije i gasa ENTSO-E i ENTSO-G [19], koji za zadatak imaju izradu harmonizovanih mrežnih pravila.

Cilj pravila o razdvajanju sadržanih u Trećem energetskekom paketu jeste da se onemogući da preduzeća koja se bave i prenosom i proizvodnjom, odnosno isporukom električne energije, tj. vertikalno integrisana preduzeća (VIP), koriste svoj povlašćeni položaj operatora prenosne mreže da bi sprečili ili onemogućili pristup njihovoj mreži za korisnike koji nisu s njima povezana pravna lica. VIP koje se bavi proizvodnjom i snabdevanjem, a istovremeno je vlasnik i prenosne mreže, može da koristi kontrolu koju ima nad mrežom kako bi sprečilo ili ograničilo konkurenciju u drugim oblastima. Na taj način se ostali učesnici na tržištu dovode u neravnopravan položaj i otežava se ulazak na tržište, što može dodatno da poveća tržišnu moć velikog nacionalnog operatora, koji u tom slučaju ne bi imao podsticaj da investira u proširenje mreže. Posebno su značajni problemi diskriminacije u pogledu regulisanog pristupa trećih lica mreži, curenja informacija između mreže i snabdevača i obesmišljavanje podsticaja za investiranje [20].

Razdvajanje podrazumeva efektivno odvajanje delatnosti prenosa energije od poslova proizvodnje i snabdevanja. Cilj je da se omogući pristup mrežama bez ikakve diskriminacije, kao suštinski preduslov za poštnu konkurenciju među snabdevačima i podsticanje ulaganja u infrastrukturu, čak i u slučajevima kada izgradnja novih interkonektora može negativno da utiče na tržišni udeo vertikalno integrisanog snabdevača.

U skladu sa Trećim energetskekim paketom, osnovne dužnosti NRO su:

- utvrđivanje ili odobravanje tarifa za prenos i distribuciju i usluga bilansiranja, odnosno njihove metodologije;
- sprovođenje odredbi o zaštiti kupaca i
- praćenje funkcionisanja tržišta.

Takođe treba istaći da Treći energetska paket daje NRO jasne regionalne nadležnosti: NRO mora da promovise konkurentno, sigurno i ekološki održivo unutrašnje tržište električne energije i gasa u EnZ.⁶

Nacionalnim regulatornim organima nisu samo utvrđene obimne dužnosti, već su im data i neopodna ovlašćenja za izvršavanje tih dužnosti. Minimalna lista ovlašćenja NRO, koja nije potpuna, obuhvata [20]:

- donošenje obavezujućih odluka o preduzećima koja se bave električnom energijom i gasom;
- ispitivanje funkcionisanja tržišta električne energije i gasa; odlučivanje i uvođenje potrebnih i srazmernih mera radi podsticanja efektivne konkurencije i obezbeđivanja pravilnog funkcionisanja tržišta;
- pribavljanje informacija relevantnih za obavljanje njegovih zadataka od preduzeća za električnu energiju i prirodni gas. Na NRO je da proceni da li su informacije koje zahteva od preduzeća relevantne⁷;
- izricanje delotvornih, srazmernih i odvrćajućih kazni preduzećima za električnu energiju i gas koja ne izvršavaju svoje obaveze. Strane ugovornica mogu da biraju da li će regulatornom organu dati ovlašćenje za izricanje kazni ili će NRO ovlastiti da upućuje predloge nadležnom sudu (ali ne nijednom drugom javnom ili privatnom subjektu) radi izricanja kazni. Treba istaći da dužnosti NRO obuhvataju i dalje praćenje radnji koje preduzimaju preduzeća za električnu energiju i gas kod koji je utvrđeno da se ne pridržavaju mrežnih kodeksa, što je postalo zakonska obaveza sa formiranjem EnZ.

U cilju unapređenja funkcionisanja maloprodajnog tržišta, nove odredbe se ne odnose samo na mere za zaštitu potrošača, već i promovise konkurenciju u trgovini na malo, čime se proširuje uloga NRO.

Treći energetska paket je uveo novu odredbu u vezi sa maloprodajnim tržištima koja stranama ugovornicama nalaže da obezbede da uloge i odgovornosti energetskih preduzeća, npr. operatora distributivnog sistema i snabdevača, budu definisane uzimajući u obzir ugovorne aranžmane, obaveze prema kupcima, pravila o razmeni podataka i poravanju, vlasništvo nad podacima i odgovornost za obračun utrošene energije. Ova pravila moraju da podležu preispitivanju od strane NRO i drugih relevantnih nacionalnih organa [20].

Takođe, uloga NRO je proširena dodatnim odgovornostima praćenja i regulatornim i operativnim odgovornostima na unutrašnjem tržištu energije. Njihova uloga sada podrazumeva i obezbeđivanje da kupci imaju koristi od efikasnog funkcionisanja nacionalnih tržišta, podsticanje konkurencije i doprinošenje zaštiti potrošača. Ova odredba zahteva tesnu saradnju sa drugim nacionalnim organizacijama nadležnim za zaštitu potrošača, kao što su tela za zaštitu potrošača i organi za zaštitu konkurencije, da bi se obezbedila delotvornost mera zaštite potrošača. Ista odredba takođe propisuje i obavezu praćenja efektivnosti otvaranja tržišta i konkurencije na nivou maloprodaje na osnovu niza propisanih pokazatelja.

NRO su takođe dužni da proveravaju nabavne cene kako bi utvrdili da li su dovoljno niske da obezbede zaštitu potrošača, kako ugroženih, tako i svih ostalih, a da istovremeno ne sprečavaju efektivnu konkurenciju na tržištu, te prema potrebi prosleđuju informacije nacionalnim organima za zaštitu konkurencije.

Dalje, za razliku od Drugog energetskog paketa, prema kojem su strane ugovornice imale obavezu da imenuju OPS, Treći energetska paket uvodi dodatnu obavezu sertifikovanja OPS od strane NRO pre nego što ga strana ugovornica imenuje. Svrha ove procedure je obezbeđivanje poštovanja odredbi o razdvajanju delatnosti, a ne izbor OPS među konkurentskim privrednim društvima. O imenovanju OPS obaveštava se SEnZ i informacija o tome se obavljuje u posebnom odeljku internet prezentacije EnZ. Nezavisno od modela razdvajanja delatnosti koji je izabran, primenjuje se isti postupak sertifikacije [20].

⁶ Član 36 (a,b) Direktive 2009/72/EZ, član 40(a,b) Direktive 2009/73/EZ

⁷ Svaka takva ocena od strane NRO podleže sudskom preispitivanju ili žalbenim mehanizmima.

3.1 Uloga parlamenata u implementaciji Trećeg energetskog paketa

Kao što je navedeno u uvodu u ovo poglavlje, Treći energetski paket uvodi definiciju NRO, proširuje njegova ovlaštenja i nezavisnost i uvodi niz dodatnih zahteva koji se odnose na njegovu organizacionu strukturu. Nacionalni parlamenti bi među prvima morali da uvide značaj ovih dužnosti i ovlaštenja NRO i da obezbede njihovo potpuno transponovanje u nacionalne pravne sisteme, kao i njihovo pravilno dalje sprovođenje.

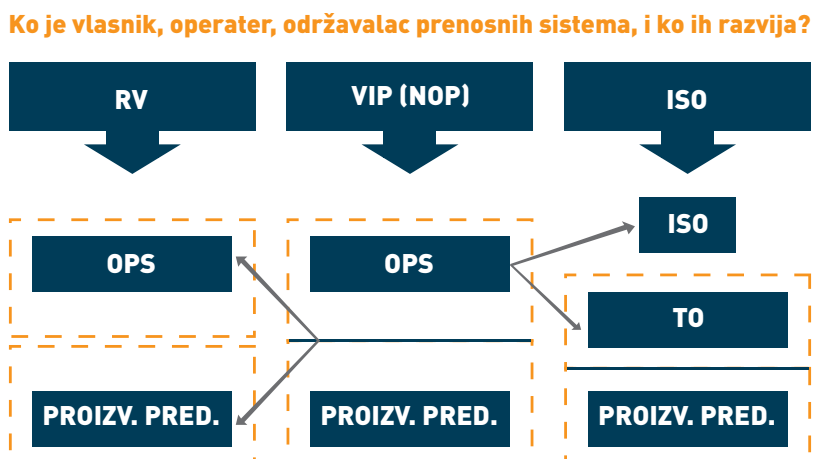
Ništa manje važna obaveza parlamenata u procesu implementacije Trećeg energetskog paketa odnosi se na obezbeđivanje pravilnog transponovanja definicija u nacionalno pravo, bez proizvoljnog tumačenja. Ovo posebno iz razloga što se uredbe o prekograničnim pitanjima ne primenjuju direktno u pravu strana ugovornica, ali ih je potrebno transponovati. Naime, prilikom harmonizacije sa pravnom tekovinom EU, postojanje jedinstvenih definicija je od suštinskog značaja za uspostavljanje funkcionalnog zajedničkog tržišta energije⁸.

Međutim, najzahtevniji zadatak postavljen pred nacionalne parlamente u okviru Trećeg energetskog paketa odnosi se na sprovođenje zahteva vezanog za razdvajanje delatnosti Operatora prenosnih sistema (OPS) i praćenje funkcionalnosti primenjenog rešenja.

3.2 Razdvajanje delatnosti operatora prenosnih sistema

U vezi sa razdvajanjem delatnosti OPS, Treći energetski paket pruža priliku za usklađivanje sa odgovarajućim direktivama kroz izbor jednog od odobrenih modela razdvajanja, koji se primenjuju i u sektoru električne energije i u sektoru gasa: razdvajanje vlasništva (RV), Nezavisni operator sistema (NOS) i Nezavisni operator prenosa (NOP). Ove tri opcije predviđaju različite stepene razdvajanja, ali sve bi morale „efektivno da otklone bilo kakav sukob interesa između proizvođača, snabdevača i OPS, u cilju stvaranja podsticaja za potrebne investicije i garantovanja pristupa novim učesnicima na tržištu u transparentnom i efikasnom regulatornom režimu, ali bez stvaranja preterano zahtevnog regulatornog režima za nacionalne regulatorne organe.“⁹ Shematski prikaz tri modela razdvajanja dat je na slici 5.

Slika 5. Shematski prikaz modela razdvajanja u skladu sa Trećim energetskim paketom

Projekat: Izrada zakonodavnog okvira za električnu energiju u BiH u skladu sa pravnom tekovinom EU, EuropeAid/131721/C/SER/BA

⁸ Primera radi, uzmimo slučaj pogrešnog tumačenja definicije „interkonektora“ u Odluci MS br. 2011/02/MC-EnC i način na koji je ovaj problem rešen: http://www.energy-community.org/portal/page/portal/ENC_HOME/NEWS/News_Details?p_new_id=9881

⁹ Rečitativi 12 Direktive 2009/72/EZ i 9 Direktive 2009/73/EZ

Međutim, iako su sva tri modela razdvajanja prihvatljiva u skladu sa Trećim energetskim paketom, nisu svi podjednako povoljni sa stanovišta daljeg razvoja unutrašnjeg tržišta energije. Zapravo, model RV je pravilo, a NOS i NOP su alternativne opcije u slučaju da zemlja odluči da ne primeni RV i primenljive su samo ako je u datoj strani ugovornici na dan 6. oktobra 2011. godine postojalo vertikalno integrisano preduzeće¹⁰.

Sve zemlje iz regiona ispunjavaju uslove za sprovođenje bilo kog od modela razdvajanja, što nacionalnim parlamentima daje mogućnost da u potpunosti ostvare svoja zakonodavna ovlašćenja i preuzmu odgovornost za izbor modela razdvajanja u fazi primene odgovarajućeg zakonskog akta.

Radi pojašnjenja prethodne izjave, važno je istaći da odredbe koje se odnose na model RV moraju da budu transponovane u nacionalno zakonodavstvo čak i u slučaju da se ugovorna strana opredeli za model NOS ili NOP. Ovo iz razloga što VIP koje poseduje prenosni sistem ne može da se spreči u primeni modela RV ukoliko tako odluči [21]. Shodno tome, vrlo je verovatno da će u zemljama regiona parlamentarne procedure za donošenje novih zakona početi nacrtima koji će transponovati sva tri modela razdvajanja, a konačna odluka o izboru modela će biti odložena do sprovođenja postupka sertifikacije od strane vlasnika OPS i NRO¹¹.

Autori ovog vodiča ovde žele da istaknu da izborom samo modela RV, koji je najpoželjniji model u EU, uprkos tome što na prvi pogled njegovo sprovođenje deluje teško i dramatično, može znatno da se uštedi na administrativnim poslovima i potrebnim sredstvima u kasnijim fazama implementacije. Te uštede mogu da budu od posebnog značaja za zemlje zapadnog Balkana, imajući u vidu veličinu i administrativne kapacitete ovih zemalja. U narednim podnaslovima izneti su određeni argumenti koji potkrepljuju ovu tvrdnju.

3.2.1 Razdvajanje vlasništva

Strogo poštovanje modela RV podrazumeva da je preduzeće koje je vlasnik prenosnog sistema istovremeno i OPS, pa je tako između ostalog zaduženo za odobravanje regulisanog pristupa trećih lica i upravljanje regulisanim pristupom trećih lica do korisnika sistema na nediskriminatornoj osnovi, naplatu naknada za pristup, naknada za zagušenje i plaćanja u okviru evropskog mehanizma kompenzacije među operatorima prenosnih sistema (ITC), kao i za održavanje i razvoj mrežnog sistema. Što se tiče investicija, vlasnik prenosnog sistema je odgovoran za obezbeđivanje dugoročne sposobnosti sistema za zadovolji razumnu tražnju kroz investiciono planiranje.

Ako je sprovedeno RV, vlasnik prenosnog sistema u svakom slučaju funkcioniše kao OPS. Međutim, isto fizičko ili pravno lice (lice) ne može da ostvaruje kontrolu nad preduzećem za proizvodnju ili snabdevanje i da istovremeno ostvaruje kontrolu ili bilo koje pravo u odnosu na prenosni sistem i obratno.¹² Isto lice ne može da imenuje članove upravnog odbora OPS i da istovremeno ostvaruje kontrolu ili bilo koje pravo u odnosu na preduzeće za proizvodnju ili snabdevanje¹³.

RV podrazumeva podelu vlasništva nad imovinom između mrežnih delatnosti i delatnosti proizvodnje i snabdevanja u okviru dotadašnjeg VIP. Prostim jezikom rečeno, posebno je osnovati posebno preduzeće koje će biti vlasnik mreža i koje će upravljati njihovim radom. To ni u kom smislu ne podrazumeva „privatizaciju“ bilo kog preduzeća za prenos/proizvodnju/snabdevanje u državnom vlasništvu, već njihovo razdvajanje sa stanovišta mehanizama kontrole. Za takvo razdvajanje u većini slučajeva je potrebno izvršiti izmene i dopune nacionalnog zakona o vladi kako bi se omogućili nezavisni procesi odlučivanja u delatnostima prenosa i proizvodnje, odnosno snabdevanja.

¹⁰ Član 9(8) Direktive 2009/72/EZ i Direktive 2009/73/EZ

¹¹ Odredbe o razdvajanju predviđaju strukturalno razdvajanje delatnosti prenosa i delatnosti proizvodnje/snabdevanja u vertikalno integrisanim preduzećima. U skladu s Odlukom br. 2011/02/MC-EnC, strane ugovornice su dužne da se usklade sa tim odredbama najkasnije do 1. juna 2016. godine. U slučaju prenosnih sistema pod kontrolom subjekta iz treće zemlje (član 11 Direktive 2009/72/EZ i Direktive 2009/73/EZ), rok za sertifikaciju je 1. januar 2017. godine. Ako prenosni sistem nije bio u sastavu vertikalno integrisanog preduzeća na dan 6. oktobra 2011. godine, rok za implementaciju odredbi o razdvajanju delatnosti je 1. jun 2017. godine.

¹² Pojam „kontrola“ je definisan Uredbom Saveta (EZ) 139/2004 od 20. januara 2004. o kontroli koncentracija među preduzećima. Za bliže određenje pojmova „kontrola“, „lice“ i „prava“ vidi: EC, Unbundling Regime, 2010, str. 8-9

¹³ Član 9(1)(c) Direktive 2009/72/EZ i Direktive 2009/73/EZ

3.2.2 Model NOS

Specifičnost ovog modela ogleda se u činjenici da strana ugovornica može da imenuje NOS na predlog vlasnika prenosnog sistema. Za imenovanje je potrebno pribaviti mišljenje SEEnZ nakon što NRO izvrši sertifikaciju NOS¹⁴. Ako je izabran model NOS, prenosna mreža ostaje u vlasništvu VIP, ali tehničko i komercijalno poslovanje prenosnog sistema vodi NOS, koji tada ima svojstvo OPS. NOS mora da bude nezavisan od interesa snabdevanja ili proizvodnje i mora da obezbedi isti stepen efektivnosti razdvajanja delatnosti kao i RV.¹⁵

Nakon imenovanja i postavljanja, NOS je isključivo odgovoran za obavljanje dužnosti i obaveza OPS, nezavisno od vlasništva nad prenosnom mrežom. NOS je zadužen za odobravanje regulisanog pristupa trećih lica i upravljanje regulisanim pristupom trećih lica, što podrazumeva i naplatu naknada za pristup, naknada za zagušenje i plaćanja u okviru mehanizma ITC. On takođe u značajnoj meri utiče na investiciono planiranje i donosi investicione odluke u okviru svoje odgovornost za rad, održavanje i razvoj prenosnog sistema, kao i za obezbeđivanje dugoročne sposobnosti sistema da zadovolji razumnu tražnju kroz investiciono planiranje (što podrazumeva i izgradnju i puštanje u pogon nove infrastrukture).¹⁶

Drugim rečima, NOS deluje kao OPS, sa istim nadležnostima i ovlašćenjima koja bi imao i OPS imenovan u skladu s modelom RV. Istovremeno, vlasnik prenosnog sistema mora da bude pravno i funkcionalno odvojen od VIP. On ima određene specifične obaveze, kao što je obaveza finansiranja investicija o kojima je odluku doneo NOS.¹⁷

U vezi s tim, OPS bi bio posednik mreže i društvo koje finansira razvoj mreže, prema investicionom planu koji je sačinio NOS i koji je odobrio NRO.

Za realizaciju aranžmana između NOS i vlasnika mreže potrebno je značajno regulatorno angažovanje kroz strožu regulativu i stalni nadzor¹⁸. Te regulatorne dužnosti i ovlašćenja NRO vrši uz redovne dužnosti koje ima u odnosu na OPS, što znači da posebne dužnosti koje se odnose na NOS predstavljaju dodatne dužnosti uz one koje se odnose na regulatorni nadzor nad OPS sa razdvojenim vlasništvom. Konkretno, regulatorni organi prate izvršavanje obaveza od strane vlasnika prenosnog sistema i NOS.

Pored toga, NRO bi bio ovlašćen za vršenje provera, uključujući i nenajavljene provere, u prostorijama NOS i vlasnika prenosne mreže, radi nadzora nad izvršavanjem propisanih obaveza koje se odnose na njihovu nezavisnost i razdvajanje delatnosti, kao i radi provere podataka, informacija i drugih obrazloženja koja su data u vezi s tim.

Takođe, nacionalni organi za zaštitu konkurencije imaju ovlašćenja da efektivno vrše nadzor nad izvršavanjem obaveza od strane vlasnika prenosnog sistema.¹⁹

3.2.3 Model NOP

U modelu NOP, preduzeće za proizvodnju ili snabdevanje može da bude vlasnik mreže i da upravlja njome. Ako se nalazi u sastavu VIP, upravljanje mrežom mora da obavlja zavisno pravno lice matičnog preduzeća, koje može nezavisno od matičnog preduzeća da donosi sve finansijske, stručne i druge odluke.

¹⁴ Član 13(1) Direktive 2009/72/EZ i 14(1) Direktive 2009/73/EZ

¹⁵ Posebna pravila kojima se obezbeđuje njegova nezavisnost definisana su u članu 13(2) Direktive 2009/72/EZ i 14(2) Direktive 2009/73/EZ.

¹⁶ Član 13(4) Direktive 2009/72/EZ i 14(4) Direktive 2009/73/EZ

¹⁷ Član 13(5) Direktive 2009/72/EZ i 14(5) Direktive 2009/73/EZ

¹⁸ Član 37(3) Direktive 2009/72/EZ i 41(3) Direktive 2009/73/EZ

¹⁹ Član 13(6) Direktive 2009/72/EZ i 14(6) Direktive 2009/73/EZ

Detaljna pravila o nezavisnosti NOP odnose se na sredstva, opremu, zaposlene i identitet; efektivna prava odlučivanja; nezavisnost rukovodstva; i postojanje nadzornog tela.

NOP mora da ima pravnu formu društva sa ograničenom odgovornošću. NOP ne sme s obzirom na svoj korporativni identitet, komunikaciju, politiku marke i poslovni prostor da stvara zabunu u pogledu identiteta vertikalno integrisanog preduzeća ili bilo kog njegovog dela.²⁰ Zavisna pravna lica VIP koja obavljaju funkcije proizvodnje ili snabdevanja ne smeju neposredno ili posredno da imaju udeo u vlasništvu NOP i obratno.²¹ To u praksi znači da zavisno pravno lice za proizvodnju ili snabdevanje i NOP mogu da imaju zajedničko matično preduzeće, ali ne smeju neposredno ili posredno međusobno da budu u odnosu matičnog preduzeća i zavisnog pravnog lica. Svi poslovni i finansijski odnosi između NOP i ostalih delova VIP moraju da budu u skladu sa tržišnim uslovima i moraju da budu prijavljeni regulatornom organu na njegov zahtev²², dok je za odnose na osnovu kojih se zaključuje formalni sporazum potrebno pribaviti odobrenje NRO.²³

Direktive dalje zahtevaju da NOP bude samostalan ili da bude opremljen svim ljudskim, tehničkim, fizičkim i finansijskim resursima potrebnim za izvršavanje obaveza i obavljanje delatnosti prenosa električne energije, odnosno gasa.²⁴ Što se tiče finansiranja, opšte pravilo je da „vertikalno integrisano preduzeće nezavisnom operatoru prenosnog sistema blagovremeno stavlja na raspolaganje odgovarajuće finansijske resurse za buduće investicijske projekte i/ili za zamenu postojećih sredstava.”²⁵ Ta sredstva mora da odobri nadzorno telo, a NOP mora da obavesti NRO o njima.

NOP mora da ima ovlašćenja za donošenje odluka u investicionom planiranju radi pribavljanja novca na tržištu kapitala.²⁶ Da bi se obezbedile potrebna ulaganja u mrežu, Direktive propisuju posebne obaveze NOP u pogledu razvoja mreže i donošenja odluka o investicijama. NOP ima obavezu da NRO podnosi desetogodišnji plan razvoja mreže, koji učesnicima na tržištu ukazuje na glavnu prenosnu infrastrukturu koju je potrebno izgraditi ili dograditi u narednih deset godina, sa odgovarajućim vremenskim okvirom. Plan mora da sadrži sve investicije o kojima je već doneta odluka i da identifikuje nove investicije koje je potrebno izvršiti u naredne tri godine.²⁷ NRO ima obavezu da se konsultuje sa svim postojećim ili potencijalnim korisnicima sistema o desetogodišnjem planu razvoja mreže na otvoren i transparentan način i mora da objavi rezultate konsultacija; takođe mora da razmotri da li plan pokriva sve potrebe za ulaganjima koje su identifikovane u procesu konsultacija. NRO može da zahteva od NOP da izmeni svoj desetogodišnji plan razvoja mreže.²⁸

Ako NOP ne izvrši određeno ulaganje, strana ugovornica mora da obezbedi da se od NRO zahteva da: obaveže NOP na izvršenje predmetnih ulaganja; organizuje tenderski postupak za predmetno ulaganje koji će biti otvoren za sve investitore; ili da obaveže NOP da prihvati povećanje kapitala za finansiranje potrebnih ulaganja i da omogući nezavisnim investitorima da učestvuju u kapitalu.²⁹ Strana ugovornica zapravo ima obavezu da sprovođenjem ovih mera obezbedi izvršenje predmetnog ulaganja.

Pored toga, posebna pravila o priključivanju nove elektrane, objekata za skladištenje, objekata za degasifikaciju TNG i industrijskih kupaca na prenosni sistem obezbeđuju da NOP ne vrši diskriminaciju konkurenata proizvodnom segmentu svog VIP.³⁰ Štaviše, nije dozvoljeno odbiti priključivanje zbog

²⁰ Član 17(3) Direktive 2009/72/EZ i Direktive 2009/73/EZ i član 17(4) Direktive 2009/72/EZ i Direktive 2009/73/EZ

²¹ Član 18(3) Direktiva o električnoj energiji i gasu

²² Član 18(6) Direktive 2009/72/EZ i Direktive 2009/73/EZ

²³ Član 18(7) Direktive 2009/72/EZ i Direktive 2009/73/EZ

²⁴ Član 17(1) Direktive 2009/72/EZ i Direktive 2009/73/EZ

²⁵ Član 17(1)(d) Direktive 2009/72/EZ i Direktive 2009/73/EZ

²⁶ Član 18(1)(b) Direktive 2009/72/EZ i Direktive 2009/73/EZ

²⁷ Član 22(1) i (2) Direktive 2009/72/EZ i Direktive 2009/73/EZ

²⁸ Član 22(5) Direktive 2009/72/EZ i Direktive 2009/73/EZ

²⁹ Član 22(7) Direktive 2009/72/EZ i Direktive 2009/73/EZ

³⁰ Član 23 Direktive 2009/72/EZ i Direktive 2009/73/EZ

moćućih buduććih ogranićenja u raspoloživim mrežnim kapacitetima ili zbog dodatnih troškova vezanih za poveććanje kapaciteta.³¹

Direktive takođe propisuju i pravila o nezavisnosti rukovodstva NOP (lica odgovornih za upravljanje).³² U zavisnosti od forme i statuta preduzeća, tu spadaju ććlanovi izvršnog rukovodstva NOP — najććešće predsednik, izvršni direktor i/ili generalni direktor — i/ili ććlanovi odbora sa ovlašćenjima za donošenje odluka, osim ććlanova Nadzornog tela NOP.

Osim poštovanja pravila o nezavisnosti rukovodstva, VIP takođe ima obavezu izrade i sprovođenja programa usklaćenosti, koji utvrđuje mere koje treba preduzeti kako bi se obezbedilo spreććavanje diskriminatornog ponašanja i ponašanja koje ugrožava konkurenciju. Program se dostavlja NRO i ECRB.

Potrebno je takođe imenovati i Nadzorno telo koje ćće biti zaduženno za oććuvanje finansijskih interesa matiććnog preduzeća, ali nećće biti ukljuććeno u svakodnevno poslovanje. Nadzorno telo ććine predstavnici VIP, vlasnici udela treććih lica i drugih zainteresovanih strana.

Takođe, Nadzorno telo imenuje službenika odgovornog za usklaćenost, uz odobrenje NRO. Službenik odgovoran za usklaćenost je posebno zadužen za praćenje sprovođenja programa usklaćenosti i ima opštu ulogu vezanu za garantovanje nezavisnosti NOP u praksi i njegovog nediskriminatornog postupanja.³³ Na službenika odgovornog za usklaćenost primenjuju se ista pravila o nezavisnosti koja važe i za rukovodstvo NOP. Njegovi zadaci obuhvataju praćenje sprovođenja programa usklaćenosti, podnošenje godišnjih izveštaja NRO i davanje preporuka Nadzornom telu u vezi s njegovim sprovođenjem. On takođe podnosi izveštaje NRO o svim komercijalnim i finansijskim odnosima između VIP i OPS. Službenik odgovoran za usklaćenost mođe da prisustvuje svim sastancima rukovodstva ili administrativnih tela OPS, kao i sastancima Nadzornog tela i Skuštine akcionara³⁴ i ima pristup svim odgovarajuććim podacima.³⁵

NOP je model koji zahteva najviši stepen regulatornog angažovanja kroz intenzivno regulisanje i trajno praćenje, pa se stoga kolokvijalno naziva i „modelom regulatorne noććne more.“ Ako na kraju bude izabran za sprovođenje, NRO ćće dobiti još više dužnosti i ovlašćenja u procesu sertifikacije, posebno u vezi sa sprovođenjem postupaka praćenja i inspekcije.³⁶ Slično kao kod NOS, te regulatorne dužnosti i ovlašćenja se uvode dodatno uz redovne dužnosti koje NRO već ima u vezi sa OPS. Ta ovlašćenja donose veću moćć kontrolne ponašanja NOP i sankcionisanja bilo kakvog vida diskriminatornog ponašanja. Konkretno, NRO treba da prati komunikaciju između NOP i drugih delova VIP i komercijalne i finansijske odnose među njima, kao i da odobri sve komercijalne i finansijske sporazume među njima. On ima ulogu organa za rešavanje sporova između NOP i VIP. Regulatorni organ ima pravo da vrši inspekcije, ali i pravo da izrićće sankcije zbog diskriminatornog ponašanja kojim se favorizuje VIP.

[20]

---

³¹ Ććlan 23(2) i (3) Direktive 2009/72/EZ i Direktive 2009/73/EZ

³² Ććlan 19 Direktive 2009/72/EZ i Direktive 2009/73/EZ

³³ Ććlan 21 Direktive 2009/72/EZ i Direktive 2009/73/EZ

³⁴ Ććlan 20(8) Direktive 2009/72/EZ i Direktive 2009/73/EZ

³⁵ Ććlan 20(10) Direktive 2009/72/EZ i Direktive 2009/73/EZ

³⁶ Ććlan 37(5) Direktive 2009/72/EZ i 41(5) Direktive 2009/73/EZ

3.2.4 Najbolja praksa i preporuke EU

Na temu razdvajanja delatnosti objavljeni su brojni radovi u stručnim i naučnim krugovima EU. Međutim, napomene iznete u ovom podnaslovu zasnivaju se na zaključcima iz Osnovnog dokumenta SENz o najvažnijim novim elementima Trećeg energetskeg paketa koje je potrebno implementirati u stranama ugovornicama.

Određeni broj velikih integrisanih preduzeća u EU se već odlučio za model razdvajanja vlasništva čak i pre stupanja Trećeg energetskeg paketa na snagu. U 2007. godini je već 13 država članica izvršilo razdvajanje vlasništva nad operatorima prenosa u sektoru električne energije, dok se 6 od 21 obuhvaćene države članice opredelilo za razdvajanje vlasništva u sektoru gasa.³⁷

Prema OECD-u, znatno pre implementiranja RV kao obavezujućeg zakonskog uslova u pravnu tekovinu EU, bilo je važno da se predvidi mogućnost zahtevanja deinvestiranja ako NOS ne ostvari odgovarajući operativni i investicioni rezultat, zbog činjenice da nijedan NOS nije funkcionisao dovoljno dugo da bi se njegovi efekti videli u praksi [22]. Iako prednosti uočene u državama članicama, koje su bile u naprednoj fazi liberalizacije tržišta električne energije, zavise od niza međusobno povezanih faktora, studije slučajeva u Ujedinjenom Kraljevstvu, Portugalu i Italiji koje je predstavio ERGEG [23] mogu da posluže za upoređivanje prednosti i nedostataka modela RV i NOS: „Utvrđeno je da model NOS u Škotskoj ima niz nedostataka u poređenju sa razdvajanjem vlasništva koje je izvršeno u Engleskoj i Velsu. Odnos između operatora i vlasnika sredstava je složen i potrebno ga je detaljno regulisati. U Portugalu nisu zabeležene vidljiva poboljšanja sa uvođenjem zakonskog vlasništva, a potrošači električne energije su korist u vidu većih investicija, poboljšanja kvaliteta i nižih cena osetili tek nakon potpunog razdvajanja vlasništva. Italija, koja je prvobitno imala model NOS, u 2005. godini prelazi na model razdvajanja vlasništva usled teškoća vezanih za koordinaciju između vlasnika sredstava i operatora, nakon čega beleži povećanje investicija za 30% i dvostruko veći broj odobrenja.”

Prednosti modela RV potvrđuju i studije slučajeva u više zemalja (između ostalog i u Ujedinjenom Kraljevstvu i nordijskim zemljama) [24]:

- prvo, izborom ovog modela povećava se konkurencija u poslovima proizvodnje energije;
- dalje, ovaj model pozitivno utiče na investicije u proizvodnju i u mrežnu infrastrukturu. Najzad, RV poboljšava protok informacija i sprečava curenje informacija između mrežnog operatora i konkurentskih delatnosti;
- postoje takođe i ekonometrijski dokazi o prednostima RV – visok stepen razdvajanja dovodi do smanjenja cena i stvara pogodnosti u smislu podsticaja za ulaganje.

Što se tiče ostalih modela osim RV, pretpostavlja se da NOS i NOP mogu da poboljšaju postojeće stanje, ali je za to potrebna detaljnija, preskriptivnija i skuplja regulativa, a pri tom bi ovi modeli imali manje uspeha u otklanjanju negativnih podsticaja koji sprečavaju ulaganja u mreže:

- osnivanje NOS, a još više NOP, iziskivalo bi puno vremena i visoke troškove, pri čemu može da se očekuje da bi troškovi regulative bili veći nego u slučaju potpunog razdvajanja;
- dalje, bio bi potreban detaljan regulatorni nadzor na ugovorima koji definišu odgovornosti i obaveze u odnosima između vlasnika mreže, NOS ili NOP i ostatka VIP. Regulatori bi morali posebno da budu uključeni u donošenje odluka o investiranju, odobravanje ugovora i rešavanje sporova

Shodno tome, očekuje se da će većina preduzeća uvideti da je u njihovom najboljem interesu da pređu sa modela NOS / NOP na model potpunog razdvajanja vlasništva.

³⁷ Države članice EU koje su izvršile potpuno razdvajanje vlasništva nad OPS u sektoru električne energije su: Češka, Danska, Finska, Holandija, Italija, Litvanija, Portugal, Rumunija, Slovačka, Slovenija, Španija, Švedska i Ujedinjeno Kraljevstvo. U sektoru gasa, razdvajanje vlasništva nad OPS je u potpunosti sprovedeno u Danskoj, Holandiji, Portugalu, Rumuniji, Španiji i Ujedinjenom Kraljevstvu. Vidi: Evropska komisija, Impact Assessment, SEC(2007) 1179, str. 22

4 Zemlje zapadnog Balkana: pregled

4.1 Albanija

Albanija je zajedno sa drugim zemljama zapadnog Balkana identifikovana kao potencijalni kandidat za članstvo u EU u toku samita Evropskog saveta u Solunu u junu 2003. godine, ali je konačno dobila status kandidata u junu 2014. godine.

U međuvremenu, ova zemlja je učestvovala u gotovo svim značajnim međunarodnim i regionalnim inicijativama u oblasti demokratije, vladavine prava, liberalizacije tržišta, kao i energetike i životne sredine. Ova zemlja je aktivno učestvovala u Atinskom procesu od samog početka i sada je strana ugovornica UEnZ.

U okviru svojih zakonskih obaveza iz UEnZ, Albanija uskladuje nacionalno pravo u oblasti aktivnosti EnZ i ulaže napore u otvaranje svog tržišta električne energije. Otvaranje tržišta električne energije se nažalost razvija uz puno uspona i padova. Potrošnja gasa čini 15% primarnog energetskog miksa. Prirodni gas se uglavnom koristi u rafinerijama i za proizvodnju u poljima nafte i gasa, a veoma ograničena količina se isporučuje krajnjim korisnicima. Albanija ima potencijal za terminale i podzemna skladišta tečnog naftnog gasa (TNG) koji se trenutno ne koristi. U sektoru gasa je pažnja trenutno usmerena na razvoj projekta Transjadranski gasovod, koji bi povezao Albaniju sa Grčkom i Italijom. Međutim, Treći energetski paket EU treba da bude u potpunosti transponovan pre početka rada ovog gasovoda.

4.1.1 Institucionalno uređenje i trenutna situacija u sprovođenju

Ministarstvo ekonomije, trgovine i energetike Albanije [25] je u ime Vlade između ostalog nadležno za energetski sektor u zemlji, što znači da je takođe nadležno i za sektor električne energije i za sektor prirodnog gasa. Priprema se nova Strategija za energetski sektor Albanije.

Rad energetskog sektora i razvoj tržišta su pod regulatornim nadzorom Regulatornog tela za sektor električne energije [26]. Regulatorno telo za sektor električne energije je osnovano 1995. godine, ali u stvari funkcioniše na osnovu Zakona o sektoru električne energije [27] i Zakona o sektoru prirodnog gasa [28]. Prema ovim zakonima, Odbor poverenika Regulatornog tela za sektor električne energije se sastoji 5 članova koje na ovaj položaj imenuje Parlament Albanije; zbog toga Odbor podnosi godišnje izveštaje Parlamentu.

Misija Regulatornog tela za sektor električne energije je da garantuje i razvija energetsko tržište zasnovano na objektivnosti, transparentnosti i nediskriminaciji na osnovu principa slobodne konkurencije; da obezbedi kontinuitet i sigurnost snabdevanja krajnjih kupaca električnom energijom; da zaštiti interese kupaca preko transparentnih tarifa zasnovanih na troškovima; da zaštiti životnu sredinu i živote građana i vrši svoja ovlašćenja u licenciranju i nadzoru nad subjektima koji obavljaju delatnosti u sektoru energetike.

I pored nedostatka funkcionalnog tržišta prirodnog gasa u Albaniji, važeći Zakon o sektoru prirodnog gasa transponuje osnovne principe Durgog energetskog paketa EU i obezbeđuje osnovu za dalji pravni i regulatorni razvoj u sektoru prirodnog gasa ove zemlje, kao i za planove za tržišni prodor gasa.

Sektor električne energije

Sektor električne energije u Albaniji je ureden Zakonom o sektoru električne energije koji je stupio na snagu 2003. godine, a zatim je nekoliko puta izmenjen i dopunjen u periodu od 2006. do 2011. godine. Ovaj zakon je stvorio osnovu za tržište električne energije Albanije postavivši osnovnu strukturu.

Razdvajanjem bivšeg vertikalno integrisanog preduzeća KESh su nastala tri odvojena pravna lica, OST [29] – nacionalni sistem prenosa i operator tržišta, OSSh – nacionalni operator sistema distribucije i snabdevač maloprodajnog tržišta, i KESh [30] – velika nacionalna kompanija za proizvodnju električne energije koja prema modelu tržišta takođe ima i ulogu snabdevača veleprodajnog tržišta. Vlada Albanije je 2009. godine prodala većinu akcija kompanije za distribuciju OSSh češkom preduzeću za električnu energiju³⁸. Kompanija je promenila naziv u CEZ Shperndarje.

Međutim, odredbe o razdvajanju i status još uvek nisu usklađeni čak ni sa uslovima Drugog energetskog paketa EU. Operator sistema prenosa OST je pravno razdvojen od ostatka sistema i obavlja funkcije operatora tržišta. KESh istovremeno radi i kao dominantna kompanija za proizvodnju električne energije i kao snabdevač veleprodajnog tržišta. Ni jedno od ova dva preduzeća nema obavezu i nije se obavezalo da primenjuje program usklađivanja. Razdvajanje kanala prodaje se u osnovi zahteva Zakonom o sektoru električne energije; međutim, odredbe se nedovoljno primenjuju. Ovo se u praksi posebno odnosi na razdvajanje aktivnosti proizvodnje električne energije i snabdevanja u veleprodaji u KESh. CEZ Shperndarje obavlja funkcije operatora sistema distribucije i snabdevača maloprodajnog tržišta, bez ikakve procedure za usklađivanje. Još uvek nije razdvojila kanale prodaje za snabdevanje tarifnih i kvalifikovanih kupaca, što zahteva Drugi energetski paket EU. Pravno razdvajanje aktivnosti snabdevanja od rada sistema distribucije mora da bude ostvareno do 1. januara 2015. godine [10].

Prema modelu tržišta električne energije koji je dostupan na veb sajtu Regulatornog tela za sektor električne energije, albanski operator sistema prenosa (OST) obuhvata funkciju fizičkog rada mreže prenosa (vlasništvo, održavanje i širenje); funkciju operatora sistema sa stanovišta dispečovanja; i funkciju operatora tržišta (OT) (obezbeđivanje dostupnosti tokova informacija za zaključivanje različitih ugovora, u cilju daljeg razvoja i funkcionisanja kao berza električne energije). Pored toga, OST proverava informacije da li su javni snabdevač u veleprodaji i operator sistema distribucije obezbedili sve resurse potrebne za snabdevanje tarifnih kupaca i za pokrivanje gubitaka distribucije na godišnjoj, mesečnoj i nedeljnoj osnovi i na osnovi „day-ahead“ tržišta.

OST je nedavno postao punopravni član ENTSO-E. U stvari, u aprilu 2014. godine je odlukom koju je doneo ENTSO-E dozvoljeno trajno istovremeno funkcionisanje albanskog prenosa električne energije sa kontinentalnim evropskim sistemom.

Pored toga, OST je potpisao Sporazum o osnivanju Kancelarije za koordinisane aukcije jugoistočne Evrope³⁹. Model tržišta električne energije koji je dostupan na veb sajtu Regulatornog tela za sektor električne energije pokazuje nameru da se operator tržišta (OT) OST „dalje razvija i služi kao berza električne energije“.

U trenutnoj fazi liberalizacije tržišta električne energije svi kupci koji ne uključuju domaćinstva imaju pravo da biraju snabdevača. Međutim, svi oni, osim sedam najvećih kupaca, takođe imaju mogućnost snabdevanja po regulisanim tarifama koje su previše niske i ne odražavaju troškove.

Izričito, u skladu sa izmenama Zakona o sektoru električne energije iz 2011. godine, svi kupci koji se snabdevaju direktno iz mreže od 110 kV (bez obzira na potrošnju), kao i svi kupci sa godišnjom potrošnjom većom od 50 GWh (bez obzira na voltažu njihovog priključka) se automatski smatraju kvalifikovanim. U praksi, sedam kupaca ispunjava ove kriterijume i svi su se isključili sa javnog snabdevanja. Njih snabdevaju trgovci, nezavisni domaći proizvođači ili KESh, ukoliko njegova proizvodnja premašuje potražnju tarifnih kupaca. To je podržalo efektivno otvaranje tržišta do nivoa od 8,4% u 2012. godini [31].

³⁸ Početkom 2013. godine, Regulatorno telo za sektor električne energije je oduzelo licencu kompaniji CEZ Shperndarje i stavilo je pod javnu upravu. Kompanija CEZ je nakon toga pokrenula postupak međunarodne arbitraže protiv Albanije na osnovu odredaba o zaštiti ulaganja Ugovora o Evropskoj energetskoj povelji. Dogovor o vansudskom poravnanju je postignut u junu 2014. godine.

³⁹ Kancelarija za koordinisane aukcije jugoistočne Evrope je osnovana sa sedištem u Podgorici u Crnoj Gori. Osnivanje zajedničkog mehanizma za dodeljivanje prekograničnih kapaciteta za električnu energiju (SEE CAO) predstavlja veliki korak napred ka stvaranju regionalnog tržišta električne energije; http://www.energy-community.org/portal/page/portal/ENC_HOME/NEWS/News_Details?p_new_id=9861

Subvencionisana struktura („blok tarifa“) se primenjuje na kupce za domaćinstvo koje snabdeva CEZ Shperndarje. Ovom strukturom je predviđeno smanjenje tarifa za potrošene količine manje od 300 kWh mesečno, što je u praksi obuhvatalo oko 75% kupaca za domaćinstva u 2012. godini. Međutim, SEEnZ to klasifikuje kao „meru za upravljanje potražnjom koja nije povezana sa statusom socijalno ugroženog kupca“ [10], pa samim tim nije usklađena sa zahtevima za zaštitu socijalno ugroženih kupaca.

U najnovijem Izveštaju o napretku EK se pretpostavlja da uslovi za konkurentno tržište električne energije još uvek ne postoje, a „sektor električne energije je i dalje slab i zavisian od hidro resursa“. Konkretnije, u Izveštaju se naglašava da je – „kompanija za proizvodnju električne energije KESH pretrpela ozbiljne finansijske teškoće, i dalje zavisi od garancija vlade za uvoz električne energije i gomila kašnjenja u plaćenju prema operatorima-trećim licima. Kao i Zakon o sektoru električne energije, i Zakon o sektoru prirodnog gasa takođe mora da bude usklađen sa Trećim energetskim paketom EU do 1. januara 2015. godine.“[32] U izveštaju se takođe ukazuje na niz prepreka koje ometaju otvaranje tržišta. Pored tarifa za električnu energiju kojima se ne nadoknađuju troškovi, te prepreke obuhvataju bespravna povezivanja, velike tehničke i netehničke gubitke i slabo naplaćivanje računa.

Ministarstvo ekonomije, trgovine i energetike Albanije i Regulatorni subjekat za sektor električne energije su 2010. godine preduzeli mere za pripremu novog seta zakonskih i regulatornih mera za potpuno usklađivanje Zakona o sektoru električne energije sa obaveznim zakonodavstvom EU o električnoj energiji.

Iako je nacrt novog Zakona o sektoru električne energije, koji je u velikoj meri usklađen sa Drugim energetskim paketom EU, bio spreman za usvajanje 2011. godine, događaji u vezi sa kompanijom CEZ Shperndarje i druge političke okolnosti su sprečile njegovo stupanje na snagu. Sada je nacrt uopšteno zastareo jer ne bi transponovao Treći energetski paket EU. Nacrt je trebalo da primeni novi model tržišta kroz postepeno ukidanje funkcije javnog snabdevača u veleprodaji i podržavanje menjanja snabdevača od strane kvalifikovanih kupaca, čime bi se postepeno dostigla liberalizacija tržišta.

4.2 Bosna i Hercegovina

U skladu sa Dejtonskim mirovnim sporazumom, koji je potpisan 1995. godine, uveden je izuzetno složen ustav BiH. Ovaj ustav je zasnovan na podeli nadležnosti između države (BiH) i entiteta: Federacije BiH (FBiH) i Republike Srpske (RS). Brčko Distrikt BiH (Distrikt) je osnovan 1999. godine kao samoupravna administrativna jedinica pod suverenitetom BiH. Prema „Ustavu BiH“ iz Dejtonskog mirovnog sporazuma, energetski sektor je prvenstveno u nadležnosti entiteta, a državne institucije su nadležne za inostrane poslove. Pošto međunarodni sporazumi i ugovori (odnosno UEnZ) suštinski oblikuju energetsku politiku i njeno sprovođenje, „zajednička“ nadležnost države i entiteta nad energetskim sektorom se razvila u prethodnih deset godina.

U godišnjem izveštaju EnZ o sprovođenju za 2014. godinu naglašeno je da u BiH „.... političko vodstvo i strukture koje stvara sprečavaju napredak u transponovanju i sprovođenju prave tekovine EU. Ovaj nedostatak se manifestuje u kategoričkom odbijanju (vlasti RS) saradnje na državnom nivou, bez čega Treći energetski paket EU ne može da bude transponovan.“ [10] Ovo zapažanje ukazuje na suštinski politički problem u BiH koji ometa bilo kakav napredak u ispunjavanju ugovornih obaveza iz UEnZ.

4.2.1 **Institucionalno uređenje i trenutna situacija u sprovođenju**

Deregulacija tržišta električne energije u BiH je započeta 2002. godine tako što su parlamenti entiteta usvojili Akcioni plan za restrukturiranje sektora električne energije. Od pristupanja BiH UEnZ (2006) proces liberalizacije tržišta je oblikovan transponovanjem pravne tekovine EU, u skladu sa odlukama Ministarskog saveta EnZ.

Složena ustavna nadležnost u BiH za posledicu ima složeno uređenje državnih institucija i institucija

entiteta i distrikta u energetskom sektoru. U skladu sa pravnim okvirom, osnovane su sledeće institucije značajne za rad energetskih tržišta:

- Državna regulatorna komisija za električnu energiju (DERK) [33] BiH, nadležna za regulisanje prenosa, upravljanje sistemom i prekograničnu trgovinu;
- Nezavisni operator sistema BiH (NOS BiH) [34], nadležan za rad sistema prenosa, dispečovanje, bilansiranje i dodeljivanje kapaciteta za prekogranične interkonekcije i prekograničnu trgovinu;
- Korporacija za prenosnu mrežu „Elektroprenos BiH“ a.d. kao deoničarsko društvo čiji su vlasnici FBiH (57%) i RS (43%).

DERK se sastoji od tri člana, koji među sobom svake godine biraju predsedavajućeg. Njih imenuje Parlamentarna skupština BiH među kandidatima koje predlože parlamenti entiteta na mandat od pet godina, uz mogućnost da jedan put budu ponovo izabrani. Članovi Komisije imaju ista prava i obaveze u vezi sa učešćem u radu na proglašavanju i sprovođenju konačnih rešenja, odluka, uputstava, naloga, savetodavnih rešenja i akata DERK. U slučaju da članovi DERK ne mogu da donesu jednoglasnu odluku, spor se rešava u arbitražnom postupku.

Ministarstvo spoljne trgovine i ekonomskih odnosa (MVTEO) BiH je nadležno za „dužnosti i obaveze u nadležnosti države BiH, uključujući definisanje politika i osnovnih principa, usklađivanje aktivnosti i konsolidovanje planova entiteta sa planovima međunarodnih institucija (između ostalog) u oblasti energetike i zaštite životne sredine i korišćenja prirodnih resursa“⁴⁰.

U FBiH, Zakon o električnoj energiji od 2013. godine reguliše rad sektora električne energije. U RS sledeći zakoni regulišu rad energetskih tržišta: Zakon o energetici (2009), Zakon o električnoj energiji (2011) i Zakon o gasu (2012). U skladu sa zakonodavstvom na nivou entiteta, osnovane su sledeće institucije na nivou entiteta:

- Regulatorna komisija za energiju u FBiH – FERK (osnovana 2002. godine), nadležna za regulisanje proizvodnje električne energije, upravljanje sistemom distribucije i snabdevanje električnom energijom u FBiH;
- Regulatorna komisija za energetiku u RS – RERS (osnovana 2002. godine) je takođe nadležna za regulisanje proizvodnje električne energije, distribuciju i snabdevanje u RS. Pored toga, RERS reguliše sektore prirodnog gasa i nafte.

FERK se sastoji od tri člana koje imenuje Parlament FBiH na mandat od pet godina, uz mogućnost da jedan put budu ponovo izabrani. Oni jednom godišnje biraju predsednika po principu rotacije. Odluke se donose većinskim glasanjem.

Predsednika i četiri člana RERS imenuje Narodna skupština, na predlog Vlade RS, na mandat od pet godina, uz mogućnost da jedan put budu ponovo izabrani.

U FBiH, Ministarstvo energetike, rudarstva i industrije (FMERI) je nadležno za poslove energetskog sektora, a u RS je nadležno Ministarstvo industrije, energetike i rudarstva (MIER). U RS je 2009. godine usvojena Strategija razvoja energetskog sektora, a u FBiH je 2008. godine usvojen strateški plan i program za razvoj energetskog sektora.

U Brčko Distriktu BiH, Zakon o električnoj energiji (2013) reguliše rad sektora električne energije. Organ odgovoran za energetski sektor je lokalna vlada Brčko Distrikta. DERK je imenovana za regulatorni organ za Distrikt.

Glavna prepreka za primenu osnovnih principa zakonodavstva EU o električnoj energiji i gasu u BiH je njena rasparčana pravna, administrativna i politička struktura. Zbog toga je ova zemlja jedna od zemalja u EnZ koje najlošije primenjuju pravnu tekovinu EU. Propisi EnZ se najozbiljnije krše u sektoru gasa, što je potvrđeno Odlukom Ministarskog saveta Energetske zajednice 2013/04/MC-EnC od 24. oktobra 2013. Na osnovu ove odluke Ministarskog saveta „Sekretarijat je pozvan da zahteva sankcije protiv ove zemlje, u prvom slučaju u istoriji. Samo usvajanje državnog zakona može da ispravi ova kršenja uz istovremeno transponovanje Trećeg energetskog paketa EU“ [10].

⁴⁰ Citirano sa zvaničnog veb sajta MVTEO (www.mvteo.gov.ba)

Što se tiče transponovanja Trećeg energetskeg paketa EU, konsultanti koje finansira EU su 2013. godine izradili nacrt kompletnog seta zakona i osnovnih podzakonskih akata za sve jursidicije u BiH. Iako su RS i Brčko Distrikt započeli izradu nacрта svojih zakonodavstava, državni organi ni FBiH nisu započeli takve aktivnosti.

Sektor električne energije

Nadležnost za uređenje prenosa električne energije u sistemu električne energije BiH dele NOS BiH i Elektroprenos. NOS BiH vrši dnevne, mesečne i godišnje eksplicitne aukcije. NOS BiH je član ENTSO-E, kojem svake godine dostavlja desetogodišnji razvojni plan energetskeg sistema BiH, a takođe je i član Kancelarije za koordinisane aukcije jugoistočne Evrope. Elektroprenos je vlasnik prenosne mreže i nadležan je za priključke, prenos, obračun, održavanje i razvoj infrastrukture. Federalna Vlada je 2014. godine usvojila Okvirne smernice za politiku električne energije – koje u suštini predstavljaju mapu puta za sigurnost snabdevanja električnom energijom i održivi razvoj sektora električne energije, i Program restrukturiranja za sektor električne energije, čiji je cilj korporatizacija javnih preduzeća i pravno razdvajanje operatora sistema distribucije. U FBiH, proizvodnju i distribuciju električne energije i snabdevanje električnom energijom obavljaju dva vertikalno integrisana (90% je u vlasništvu FBiH) javna preduzeća – Elektroprivreda BiH (EP BiH) i Elektroprivreda Hrvatske Zajednice Herceg-Bosna (EP HZHB) – od kojih je svako aktivno na svojoj „teritoriji“. I EP BiH i EP HZHB pripremaju statutorne promene, usklađene sa Trećim energetskeg paketom EU, kako bi restrukturirale organizaciju kompanija u skladu sa principima pravnog razdvajanja.

U RS, holding kompanija (70% u vlasništvu RS) Elektroprivreda Republike Srpske (EP RS) je vlasnik pet pravno nerazdvojenih zavisnih preduzeća za proizvodnju električne energije i pet kompanija za distribuciju i snabdevanje. EP RS takođe priprema pravno razdvajanje funkcija distribucije i snabdevanja.

U BiH postoje „teoretski preduslovi“ za efikasnu konkurentnost tržišta: tržište treba da bude otvoreno za sve klijente od 1. januara 2015. godine, a tri postojeća velika komunalna preduzeća koja posluju u ovom sektoru treba da budu pravno razdvojena. Međutim, zbog korporativnih strategija komunalnih preduzeća, konkurencija na tržištu električne energije u stvari ne postoji. Regulisane cene se održavaju na niskom nivou, a samo dva velika kupca u FBiH, koje je prethodno 100% snabdevala EP HZHB (Aluminium Mostar sa 50% potrošnje od 2009. godine i BSI Jajce od 2010. godine) kupuju električnu energiju na regionalnom tržištu. Zbog toga otvorenost tržišta iznosi 8-10% ukupne potrošnje energije u BiH. Drugi kupci su na regulisanim tarifama. Stopa naplate računa za električnu energiju iznosi 96-99%. Gubici distributivne mreže (uglavnom tehnički) iznose 12-16% isporučene energije.

Prema odluci Vlade FBiH, EP BiH subvencionise račune za električnu energiju penzionerima i drugim građanima koji spadaju u „grupu socijalno ugroženih“ (odnosno sa penzijama nižim od 200 € mesečno) sa 2,75€ mesečno za potrošnju ispod 268 kWh mesečno i EP HZHB sa 3,5€ mesečno za potrošnju ispod 348 kWh mesečno. EP RS je u periodu 2011-2013. subvencionisala preko 46.000 kupaca iz socijalno ugrožene grupe plaćajući deo računa za električnu energiju (do 120 kWh/mesec/domaćinstvo), što iznosi preko 4,25 miliona evra godišnje. Subvencija je plaćena iz profita EP RS.

Tržište električne energije formalno posluje preko bilateralnih „vanberzanskih“ ugovora između velikih nacionalnih snabdevača (komunalnih preduzeća), proizvođača i licenciranih trgovaca. Ne postoji organizovano „spot“ tržište ili lokalna berza električne energije. U BiH je 27 kompanija registrovano za trgovinu električnom energijom, od kojih 25 ima dozvolu za prekograničnu trgovinu. Energiju za bilansiranje obično obezbeđuju velika nacionalna komunalna preduzeća, od kojih je svako odgovorno za disbalanse u svojoj „oblasti“, po cenama koje regulise DERK. Pružanje pomoćnih usluga za rad sistema je regulisano i uključeno u troškove prenosa.

Sektor prirodnog gasa

BiH nema domaće izvore prirodnog gasa. Njeno tržište gasa je malo sa godišnjom potrošnjom od oko 0,2 [Bcm]. Snabdevanje je isključivo zasnovano na uvozu iz jednog izvora (Gazprom Rusija) koji prolazi kroz Ukrajinu, Mađarsku i Srbiju. Postojeći gasovod za prenos povezuje jedinu prekograničnu ulaznu tačku sa centrima potrošnje u regionima Zvornik, Sarajevo i Zenica. Kompanija „Energoinvest“ Sarajevo u BiH je zvanični izvođač za uvoz gasa.

Osnovni strukturni problem u sektoru gasa u BiH je neslaganje između entiteta u vezi planova strateškog razvoja za interkonekcije za gas. RS namerava da razvije interkonekciju do gasnog sistema Srbije kao granu projekta Južni tok. Za razliku od nje, FBiH učestvuje u projektu Jonsko-jadranski gasovod i planira da razvije interkonekcije sa gasnim sistemom Hrvatske.

Zakonodavstvo za sektor gasa ne postoji na nivou BiH (na državnom nivou). Zbog toga ne postoji ni državni regulatorni organ ni nacionalna kompanija za prenos gasa. Sektor prirodnog gasa je u BiH regulisan na nivou entiteta. U FBiH se primenjuje Ukaz Vlade od 31. oktobra 2007. godine. Usvajanje novog nacrtu Zakona o gasu se odlaže u Parlamentu više od godinu dana. Nacrt zakona u sadašnjem obliku nije usklađen sa pravnom tekovinom EU. U RS je sektor prirodnog gasa regulisan Zakonom o gasu koji je usvojen 2007. godine i dodatno izmenjen i dopunjen 2012. godine. Nisu preuzete nikakve mere za izradu zakonodavstva o prirodnom gasu na državnom nivou. Uopšteno govoreći, nije ostvaren stvarni napredak u sprovođenju Trećeg paketa za sektor gasa.

Tržištem gasa u BiH dominiraju najvažnije (koje poseduju entiteti) velike nacionalne kompanije, a one su sve još uvek u potpunosti vezane i aktivne i u aktivnostima mreže i u aktivnostima snabdevanja.

U FBiH i prenos prirodnog gasa i snabdevanje prirodnim gasom vrši isključivo vertikalno integrisana kompanija BH Gas, koja upravlja najvećim delom prenosnog gasovoda u zemlji (na teritoriji FBiH) i koja je i dalje dominantni snabdevač prirodnim gasom u oba entiteta, što čini preko 90% tržišta.

U RS, dve kompanije imaju ovlašćenja za aktivnosti prenosa, Gas Promet a.d. Istočno Sarajevo-Pale i Sarajevo-gas a.d. Istočno Sarajevo, koje takođe dele vlasništvo nad postojećom prenosnom mrežom u RS. Gas Promet ima dozvolu za prenos prirodnog gasa i upravljanje prenosnim sistemom. Ova kompanija aktivno učestvuje kako u mrežnim, tako i u komercijalnim aktivnostima u sektoru prirodnog gasa. Sarajevo-gas ima dozvolu za prenos i distribuciju prirodnog gasa, kao i za trgovinu i snabdevanje prirodnim gasom. Snabdevanje gasom u RS vrši BH Gas, Sarajevo-gas i Zvornik Stan a.d. Zvornik. Zvornik Stan a.d. Zvornik takođe ima dozvolu za distribuciju prirodnog gasa.

4.3 Kosovo*

Kosovo* je proglasilo nezavisnost 2008. godine. Od tada se bori za puno međunarodno priznavanje, uz istovremeno ispunjavanje portfelja međunarodnih sporazuma i održavanje odnosa sa EU [35]. U oblasti energetike, Kosovo* je učestvovalo u Atinskom procesu kroz tadašnju Adinistrativnu misiju EU, koja je potpisala UEnZ 2005. godine.

U prethodnih deset godina Kosovo* je intenzivno razvijalo sektor električne energije i odgovarajuća tržišta. Najviše pažnje je usmereno na revitalizaciju i izgradnju prenosne mreže i projekat izgradnje termalne elektrane Novo Kosovo. Sektor prirodnog gasa ne postoji. Ostatak napora koji se ulažu, u skladu sa zakonskim obavezama iz UEnZ, ukazuju na kretanja u zaštiti životne sredine, energetske efikasnosti, kao i sektoru obnovljivih izvora energije. Za energetski sektor Kosova* je svojstveno to što se gotovo 100% oslanja na ugljovodonična goriva, uglavnom lokalni lignit za proizvodnju električne energije. Jedina hidroelektrana je Zhuri, koja se nalazi na granici sa Albanijom.

Kosovo* je usvojilo nekoliko značajnih dokumenata energetske politike: Strategiju za energetiku Republike Kosova 2009 – 2018. [36] koju je Skupština usvojila u martu 2010. godine, kao i Strategiju grejanja Republike Kosova 2011 – 2018. [37]. Nova Strategija za energetiku do 2022. godine je u procesu javne rasprave [38].

4.3.1 Institucionalno uređenje i trenutna situacija u sprovođenju

Utvrđivanje institucija i pravnog okvira za uređenje energetskeg sektora na Kosovu* je započeto usvajanjem povezanog primarnog zakonodavstva u junu 2004. godine. Set zakona je obuhvatao Zakon o energetici, Zakon o električnoj energiji i Zakon o regulatoru energetskeg sektora. Nakon ove mere je usledilo osnivanje Regulatorne kancelarije za energetiku [39] (ERO) u julu 2004. godine i Ministarstva energetike i rudarstva (MER), koje je tada bilo institucija za izradu strategije i kreiranje politike, u decembru iste godine. Od tada donet niz povezanih podzakonskih akata donet na osnovu gotovo svih najvažnijih akata. Novi set zakona je usvojen u periodu 2009 - 2011⁴¹. Nakon toga, zakonodavio okvir je dopunjen odgovarajućim podzakonskim aktima. Svi ovi dokumenti su dostupni na engleskom jeziku na veb sajtu Ministarstva ekonomskog razvoja [38], koje je trenutno nadležno za energetiku, kao i ERO. Ministarstvo u naporima podržava Agencija za energetske efikasnost [38].

Regulatornom kancelarijom za energetiku upravlja pet članova Odbora koje bira Skupština Kosova* nakon što ih predloži Vlada. Prema Zakonu o regulatoru energetskeg sektora iz 2004. godine, ERO postavlja regulatorni okvir za transparentno i nediskriminatorno energetske tržište na osnovu principa slobodnog tržišta i podsticanja konkurencije. ERO reguliše električnu energiju, grejanje na daljinu i formalno sektor prirodnog gasa. Da bi ispunila obaveze, ERO ima ovlašćeja koja su u skladu sa Drugim energetskeg paketom EU.

Sektor električne energije

Restrukturiranje industrije električne energije na Kosovu* je započeto 2006. godine pravnim razdvajanjem preduzeća za prenos od velikog nacionalnog vertikalno integrisanog preduzeća Kosovska energetske korporacija JSC (KEK) [40] i osnivanjem operatora prenosa, sistema i tržišta – KOSTT [41]. Do 2012. godine KEK je imao dozvolu za proizvodnju, distribuciju, upravljanje sistemom i javno snabdevanje električnom energijom, kao i za uvoz/izvoz električne energije, uključujući i trgovinu na veliko i tranzit. Aktivnosti distribucije i snabdevanja KEK su privatizovane 2013. godine. U maju 2013. godine su licence i sredstva za upravljanje sistemom distribucije i javnog snabdevanja prenešene sa KEK na deoničarsko društvo Kosovska kompanija za distribuciju i snabdevanje električnom energijom (KEDS). Od tada, nakon potpisivanja ugovora o kupoprodaji akcija između Vlade i kompanije Kosova Calik Limak Energy, ova kompanija je postala vlasnik KEDS i kontroliše je.

Trenutni nivo razdvajanja nije u skladu sa pravnom tekovinom EU prema UEnZ. Operator sistema prenosa KOSTT je u potpunosti razdvojen u skladu sa Drugim energetskeg paketom EU. Razdvajanje operatora sistema distribucije od aktivnosti snabdevanja u okviru KEDS još uvek nije izvršeno. Prema ugovoru o privatizaciji, KEDS je trebalo da bude u potpunosti razdvojen u roku od jedne godine od potpisivanja. KEDS je za sada preuzeo samo pripreme aktivnosti za razdvajanje, odnosno razdvajanje aktivnosti distribucije i snabdevanja na dva unutrašnja sektora [10].

Prema Zakonu o električnoj energiji, operator sistema prenosa Kosova* (KOSTT) je osnovan da preuzme nadležnosti za upravljanje, obezbeđivanje održavanja prenosne mreže i, prema potrebi, razvoj prenosne mreže u određenim oblastima i, u zavisnosti od slučaja, njenih interkonekcija sa drugim mrežama, kao i za obezbeđivanje dugoročne operativne sigurnosti sistema i sigurnosti snabdevanja električnom energijom.

Pored toga, zadatak primene modela konkurentnog tržišta u sektoru električne energije je zakonom poveren subjektu OT, koji je takođe osnovan u okviru operatora sistema prenosa. Primarno zakonodavstvo opisuje OT kao pravno lice nadležno za organizovanje i upravljanje trgovinom električnom energijom i izmirivanje plaćanja između proizodača, snabdevača i kupaca. OT unapred usklađuje finansijsku ponudu i tražnju. Pošto važeći prelazni model ne obuhvata centralnu trgovinu, OT ima obaveze samo u vezi sa odredbama bilateralne trgovine, kao što su prijavljivanje ugovora, imenovanje, obračun i fakturisanje itd.

⁴¹ Zakon br. 03/L-133 od 2. novembra 2009. godine o prirodnom gasu, Zakon br. 03/L-184 od 7. oktobra 2010. godine o energetici, br. 03/L-201 od 7. oktobra 2010. godine o električnoj energiji, Zakon br. 03/L-185 od 7. oktobra 2010. godine o regulatoru energetskeg sektora i Zakon br. 04/L-016 od 23. juna 2011. godine; <http://mzhe.rks-gov.net/index.php?page=2,139>

KOSTT poseduje i u skladu sa licencom za operatora sistema prenosa rukovodi i upravlja sistemom prenosa električne energije Kosova* i nadležan je za prenos velike količine električne energije u glavnoj visokovoltaznoj mreži električne energije. SEnZ izveštava o ograničenim mogućnostima uvoza električne energije na Kosovu*, zato što se „2008. godine KOSST žalio Skeretaryatu da ga srpski operator sistema prenosa - EMS sprečava da koristi sistem ITC i dodeljuje kapacitete/upravlja zagušenjem na interkonekcijama sa susednim stranama ugovornicama“ [10]. Spor još uvek nije formalno rešen. Međutim, u februaru 2014. godine, SEnZ je izvestio da postoji određeni napredak [42] i konačno najavio „zvanični početak pregovora između KOSST i ENTSO-E o budućem preuzimanju odgovornosti od strane KOSTT-a koje proizlaze iz nezavisnog upravljanja delom sinhrono povezane prenosne mreže. Ugovorom će između ostalog biti obuhvaćena pitanja u vezi sa upravljanjem zagušenjem, panevropskim ITC i primenom evropskih standarda za upravljanje prenosnom mrežom“ [43].

KOSTT je potpisao Ugovor o osnivanju Kancelarije za koordinisane aukcije jugoistočne Evrope.

Tržište električne energije na Kosovu** je odlukom Vlade 2009. godine formalno otvoreno za sve kupce koji ne uključuju domaćinstva. Međutim, zbog ovog akta za sada nema kvalifikovanih kupaca. Sve de jure kvalifikovane kupce snabdeva javni snabdevač po regulisanim tarifama, na osnovu odluke ERO da se regulisane tarife primenjuju na sve kupce na Kosovu**, nakon procene da ne postoji efikasna konkurencija na tržištu električne energije [31].

Čitav proces postavljanja pravnog okvira zajedno sa restrukturiranjem sektora električne energije Kosova* u velikoj meri podržava međunarodna zajednica. U početku je pažnja bila usmerena na oporavak same energetske industrije. Naime, nakon rata koji je okončan 1999. godine, tehnički uslovi elektrana su bili veoma loši, a pored ovog problema nedostajalo je kvalifikovano osoblje za rad i upravljanje. Prebacivanje opterećenja tada bilo preveliko i do sada je ostala praksa suočavanja sa nedostatkom u proizvodnji energije i uvoza.

Dodatna opterećenja su slabo naplaćivanje potraživanja (oko 90%), tarife za električnu energiju kojima se ne nadoknađuju troškovi, kao i izuzetno veliki gubici mreže od oko 35%. Pored toga, Vlada subvencionise 330 kWh mesečno za 32.000 socijalno ugorženih domaćinstava.

Od 2013. godine, Ministarstvo ekonomskog razvoja radi na transponovanju Trećeg energetskog paketa EU. Novo zakonodavstvo treba da bude usvojeno pre 1. januara 2015. godine.

4.4 Makedonija

Republika Makedonija kao zemlja kandidat za članstvo u EU se takode suočava sa izazovima u efikasnom sprovođenju strukturnih reformi, među kojima je energetska sektor od posebnog značaja za celokupan razvoj Makedonije.

Ova zemlja aktivno učestvuje u regionalnim inicijativama. To je prva zemlja u regionu koja je potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa EU 2001. godine. Dobila je status kandidata za članstvo u EU 2005. godine.

Što se tiče međunarodnih obaveza koje se odnose na energetska sektor, Republika Makedonija je potpisala i ratifikovala Ugovor o Evropskoj energetskoj povelji i Protokol o energetskoj efikasnosti i povezanim pitanjima životne sredine, UEnZ, Okvirnu konvenciju Ujedinjenih nacija o klimatskim promenama i Kjoto protokol.

U skladu sa UEnZ, Makedonija usklađuje nacionalno zakonodavstvo sa važećim zakonodavstvom EU (pravnom tekovinom EU) o energetici, životnoj sredini, konkurenciji, obnovljivim izvorima energije, energetskoj efikasnosti i rezervama nafte. UEnZ predstavlja najvažniji ugovor na snazi koji sadrži zahteve pravne tekovine EU i proširuje primenu pravne tekovine EU na teritoriju ove zemlje.

Prema Nacionalnom programu za usvajanje pravne tekovine EU (NPAA) [44], transponovanje ove oblasti pravne tekovine EU je planirano u okviru odgovarajućeg srednjoročnog plana aktivnosti za

period 2014 – 2015. NPAA posebno naglašava administrativne strukture za sprovođenje zakonodavstva čiji je cilj osnivanje novih i reforma postojećih institucija, kao i obezbeđivanje adekvatno obučenoj osoblja.

Vlada u velikoj meri obavlja ulogu kreatora nacionalne energetske politike tako što je usvojila nekoliko strateških dokumenata u nekoliko prethodnih godina. Za sektor električne energije su značajni Strategija razvoja energetike Republike Makedonije do 2030. godine [45], Strategija korišćenja obnovljivih izvora energije u Republici Makedoniji do 2020. godine [46], Strategija poboljšanja energetske efikasnosti u Republici Makedoniji do 2020. godine [47], kao i Prvi nacionalni akcioni plan za energetske efikasnost 2010 – 2018.

Iako obavezni socijalni aspekti pravne tekovine EU još uvek ne postoje u okviru UEnZ (do 1. januara 2015), Makedonska Vlada je među prvim stranama ugovornicima usvojila Socijalni akcioni plan i Akcioni plan za smanjenje energetske siromaštva u skladu sa memorandumom o razumevanje EnZ 2009. godine. Socijalnim akcionim planom su predviđene aktivnosti u oblasti obaveza javnih službi, socijalnih partnera, poboljšanja uslova rada i socijalnih dimenzija. Šema subvencija za podršku socijalno ugroženih kupaca je već uvedena, ali u veoma ograničenom obimu.

4.4.1 Institucionalno uređenje i trenutna situacija u sprovođenju

Ministarstvo ekonomije Republike Makedonije [48] je u ime Vlade nadležno za energetske sektor zemlje. Najvažniji zadaci u vezi sa energetske sektorom u Ministarstvu su strateško planiranje i izrada zakonodavstva u energetske sektoru, sprovođenje energetske politike, uključujući i politike za liberalizaciju unutrašnjih energetske tržišta, energetske efikasnost i obnovljive izvore energije, kao i korišćenje novih tehnologija. Ministarstvo ekonomije je nadležno za izradu primarnog zakonodavstva i delimično podzakonskih akata i prikuplja relevantne podatke o proizvodnji električne energije, snabdevanju, tražnji itd.

Ministarstvo ekonomije vrši nadzor nad razvojem energetske sektora, a posebno nad povećanjem energetske efikasnosti i podsticanjem većeg korišćenja obnovljivih izvora energije, konkurentnošću, sigurnošću snabdevanja energijom i zaštitom životne sredine. Da bi ostvarilo ove ciljeve, Ministarstvo ekonomije je razvilo saradnju sa Akademijom nauka i umetnosti Makedonije, a posebno sa Istraživačkim centrom za energetiku, informatiku i materijale, kao i sa Univerzitetom Sv. Kiril i Metodijus i drugim državnim i privatnim univerzitetima. U oblasti energetske efikasnosti, Ministarstvo ekonomije saraduje sa Ministarstvom za zaštitu životne sredine i prostorno planiranje, Ministarstvom finansija, Ministarstvom saobraćaja i komunikacija i Agencijom za energetiku. Agencija za energetiku Republike Makedonije (EARM) je osnovana u cilju pružanja podrške Vladi u sprovođenju energetske politike. Sve veći broj NVO učestvuje u energetske aspektima i povezanim problemima životne sredine u Makedoniji.

Državni regulatorni organ koji ima nadležnosti nad čitavim energetske sektorom je Regulatorna komisija za energetiku (RKE) [49]. RKE je počela da radi 2003. godine i dobila je ovlašćenje da reguliše ovaj sektor i takođe da vrši nadzor nad energetske tržištima. Prema zakonu, Odbor RKE se sastoji od pet članova koje imenuje Skupština Makedonije. Budžet RKE, kao i njen Godišnji izveštaj takođe odobrava Skupština.

U okviru nadležnosti koje su joj date Zakonom o energetici, RKE je nezavisna u radu i procesu donošenja odluka. Trenutne nadležnosti RKE su u skladu sa Drugim energetske paketom EU.

Strateške obaveze u energetske sektoru, koje su trenutno organizirane na zahteve Drugog energetske paketa EU, su uključene u Zakon o energetici koji je usvojen 2011. godine i u odgovarajuće podzakonske akte. U februaru 2011. godine, Skupština Makedonije je usvojila Zakon o energetici [50], koji trenutno postavlja zakonski okvir za domaće energetske sektore, uključujući električnu energiju, gas, obnovljive izvore, naftu i sigurnost snabdevanja⁴². Zakon je izrađen u

⁴² U cilju uvođenja manjih izmena, Zakon o energetici je izmenjen i dopunjen 28. septembra 2011, 29. maja 2013, 21. novembra 2013, 24. februara 2014. i 13. oktobra 2014.

bliskim konsultacijama sa Vladom i SENZ nakon rešavanja spora [51] koji je pokrenuo Sekretarijat 2008. godine.

Što se tiče obaveza koje proističu iz UEnZ i NPAA za sprovođenje Trećeg energetskeg paketa EU do 1. januara 2015. godine, Ministarstvo ekonomije priprema novi Zakon o energetici u skladu sa Trećim energetskeg paketom EU u periodu 2013-2015. Priprema Zakona je u završnoj fazi, a cilj je da se ispoštuje planirani rok.

Sektor električne energije

Reforma sektora električne energije Makedonije je započeta 2003. godine kada su uvedene prve izmene i dopune zakona kojima se uvodi tržište električne energije. Prvi model tržišta je bio najjednostavniji – model jedinstvenog kupca, ali je bio značajna osnova za restrukturiranje vertikalno integrisanog komunalnog preduzeća u narednim godinama. Reforma je nastavljena Zakonom o energetici iz 2006. godine i izmenama i dopunama iz 2007. i 2008. godine.

Međutim, trenutna situacija u razdvajanju je sledeća: pravno razdvajanje bivšeg vertikalno integrisanog komunalnog preduzeća je dovelo do stvaranja četiri odvojene kompanije. Makedonski operator sistema prenosa električne energije (MEPSO) [52] obuhvata funkcije operatora sistema prenosa i operatora tržišta. Funkcije operatora sistema distribucije i javnog snabdevača vrši EVN Makedonija⁴³ – kompanija za distribuciju koja je privatizovana i ponovo brendirana 2006. godine kada je Vlada prodala 90% akcija austrijskom komunalnom preduzeću EVN. Najveći deo proizvodnje velikih nacionalnih preduzeća je koncentrisan u jednu državnu kompaniju ELEM [53].

Što se tiče trenutnog stanja u procesu razdvajanja, SENZ konstatuje sledeće [10]: „Razdvajanje operatora mreže prenosa MEPSO se zahteva zakonom i sprovodi se u skladu sa pravnom tekovinom EU. Međutim, što se tiče rada sistema distribucije, zahtevi u vezi sa razdvajanjem nisu adekvatno primenjeni zbog čega Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija ne poštuje Ugovor. Za sprovođenje Trećeg energetskeg paketa EU će biti potrebne dodatne mere razdvajanja. Oba operatora distributivne mreže (EVN Makedonija i ELEM) snabdevaju kupce po regulisanim cenama, ali ipak ne objavljuju finansijske izveštaje odvojeno za svaku od regulisanih aktivnosti. Funkcionalno razdvajanje se dovodi u pitanje; u svakom slučaju nedostaje program za usklađenost. Regulatorni organ RKE ne vrši nadzor nad primenom ovih zahteva i ne obezbeđuje njihovu primenu.“

Makedonski OSP električne enegije (MEPSO) je kompanija koja je u potpunosti u vlasništvu države i obuhvata klasične funkcije OSP, kao i funkcije OT. Ova kompanija poseduje, održava i širi visokovoltažnu prenosnu mrežu, upravlja sistemom električne energije u zemlji i obezbeđuje interkonekcije sa susednim sistemima prenosa. OSP je takođe nadležan za planiranje dugoročnog razvoja sistema prenosa električne energije; povezivanje korisnika mreže i regulisani pristup treće strane; kupovinu električne energije da bi se pokrili troškovi u sistemu prenosa i kupovinu pomoćnih usluga i odgovarajućih rezervi za rad pod tržišnim uslovima; primenu postupaka bilansiranja i naplaćivanja i naplatu usluga.

OT je nadležan za organizaciju tržišta električne energije, efikasan rad i razvoj tržišta, kao i pružanje usluga koje spadaju u njegovu nadležnost, uključujući i pripremu potrebnih podataka za OSP u vezi sa planovima dispečovanja; evidentiranje fizičkih transakcija električne energije; obračunavanje potrošene, prenešene i isporučene električne energije između učesnika na tržištu i nastalih disbalansa i, u saradnji sa RKE, obračunavanje naknade za korišćenje tržišta električne energije.

MEPSO je punopravni član ENTSO-E. Nažalost, MEPSO je otkazao potpisivanje ugovora o Kancelariji za koordinisane aukcije u poslednjem trenutku. Zbog toga je SENZ pokrenuo postupak protiv Republike Makedonije zbog neispunjavanja obaveza iz Ugovora. Za sada je neizvesno da li će status biti promenjen u odgovarajućem roku.

⁴³ Svi kupci za domaćinstva u zemlji i više od 99,9% kupaca koji ne uključuju domaćinstva su povezani na sistem distribucije EVN Makedonija. Ova kompanija takođe isporučuje 98% električne energije preostalim tarifnim kupcima po regulisanim cenama, <http://www.evn.com.mk/>

Što se tiče Drugog energetskeg paketa EU, prema Zakonu o energetici, svi kupci imaju pravo da promene snabdevača. Međutim, tržište za kupce koji ne uključuju domaćinstva još uvek nije u potpunosti otvoreno, što se zahteva članom 21. Direktive 2003/54/EZ. Trenutno se svih devet velikih kupaca koji su povezani na prenosnu mrežu (od 2008. godine), kao i svi srednji kupci koji ne uključuju domaćinstva (sa najmanje 50 zaposlenih i godišnjim prometom od 10 miliona EUR) (od 1. aprila 2014. godine) snabdevaju na otvorenom tržištu i možda se ne snabdevaju po regulisanim cenama. Njihovo učešće u ukupnoj potrošnji električne energije u Makedoniji iznosi oko 44%, što predstavlja najveći procenat efektivnog otvaranja tržišta među stranama ugovornicama EnZ.

Početni plan za potpunu liberalizaciju tržišta je bio da se dozvoli domaćinstvima i malim kupcima (sa manje od 50 zaposlenih i godišnjim prometom manjim od 10 miliona EUR) da nastavi da ih snabdeva snabdevač tarifnih kupaca po regulisanim tarifama do 31. decembra 2014. Godine, a nakon toga snabdevači poslednjeg izbora - EVN Makedonija i ELEM⁴⁴ na njihovim teritorijama. Nažalost, 9. oktobra 2014. godine Vlada je donela odluku da dostavi Skupštini izmene i dopune Zakona o energetici koji bi odložili potpunu liberalizaciju tržišta električne energije do 2020. godine. Predviđeno je da dalja liberalizacija bude nastavljena postepeno iz godine u godinu od 1. jula 2016. godine i da bude završena 1. jula 2020. godine, kada je planiran najznačajniji poslednji deo liberalizacije (oko 40%).

Nacionalni regulatorni organ RKE je ukupno izdao devet licenci za snabdevanje krajnjih kupaca električnom energijom i 51 licencu za trgovinu na veleprodajnom tržištu [54].

Pored određenog kašnjenja u usvajanju podzakonskih akata, prepreke za dalje otvaranje tržišta su preterano regulisanje cena, posebno na veleprodajnom tržištu, i nedostatak aktivnih aktera spremnih da se bave maloprodajnim snabdevanjem kupaca koji su povezani na mrežu za distribuciju, uglavnom zbog ograničenog pristupa dostupnim prekograničnim kapacitetima, a samim tim i organizovanim „Day-ahead“ i „Intra-day“ tržištima u regionu i zbog nepostojanja organizovanih tržišta u zemlji.

U oblasti električne energije u Makedoniji postoje najmanje dve velike slabosti koje su stalno prisutne godinama. To su značajan nivo uvoza električne energije koji u zavisnosti od hidroloških uslova iznosi do skoro 30% potrošnje električne energije (2007) i neprimereno niske cene električne energije za domaće tarifne kupce koji se subvencionišu kroz proizvodnju velikog nacionalnog preduzeća ELEM. Niske tarife zajedno sa nedovoljnom stopom naplate računa ugrožavaju održivost čitavog sistema.

Sektor prirodnog gasa

U zemlji ne postoji proizvodnja domaćeg gasa. Gotovo čitava potrošnja se uvozi iz Rusije kroz jedinu ulaznu tačku na granici sa Bugarskom. Prirodni gas se uglavnom koristi za proizvodnju električne energije i grejanje i koriste ga privredni kupci na prenosnom gasovodu. Domaćinstva imaju samo mali udeo u potrošnji. Mreža za distribuciju u Strumici na jugu zemlje uopšte nije povezana sa prenosnom mrežom i snabdevanje se obezbeđuje prevozom komprimovanog prirodnog gasa (KPG) u kamionima iz Bugarske.

Tržište prirodnog gasa je regulisano Zakonom o energetici iz 2011. godine, kojim se u suštini trasponuje Drugi energetskeg paket EU, i odgovarajućim podzakonskim aktima. Makedonski OSP za prirodni gas je GA-MA [55]. Deoničarsko društvo GA-MA za prenos prirodnog gasa i upravljanje sistemom za prenos prirodnog gasa su u julu 2006. godine osnovala dva vlasnika sa jednakim udelima - Makpetrol i Vlada Republike Makedonije. Ugovor između dva akcionara je podrazumevao rešavanje njihovog prethodnog dugotrajnog spora oko većinskog vlasništva nad sistemom za prenos gasa. Ugovor je zaključen „u interesu kvalitetnog pružanja usluga, kao i razvoja gasifikacije u zemlji“. Međutim, zbog ove napete situacije, licenca za operatora tržišta još uvek nije izdata i opšti utisak je da se sprečava da preko potrebno tržište prirodnog gasa u zemlji ostvari svoje potencijale. U zemlji postoje tri kompanije za distribuciju gasa.

Zahtevi u vezi sa razdvajanjem za prenos i distribuciju su definisani zakonom u skladu sa Drugim energetskeg paketom EU, uključujući i izuzimanje od razdvajanja za kompanije sa manje od 100.000 kupaca. Međutim, program za usklađenost nikada nije uveden [10].

⁴⁴ ELEM kroz svoje zavisno preduzeće Energetika poseduje dozvolu za distribuciju i snabdevanje električnom energijom na maloj teritoriji sa uglavnom privrednim kupcima, <http://www.elem.com.mk/en/Energetika.asp>

OSP za prirodni gas (GA-MA) ima licencu za delatnosti u oblasti energetike – upravljanje sistemom prenosa prirodnog gasa i licencu za delatnosti u oblasti energetike – prenos prirodnog gasa, koje je izdala RKE. Prema Zakonu o energetici, GA-MA obezbeđuje operativno upravljanje sistemom prenosa prirodnog gasa i regulisani pristup sistemu trećim stranama na transparentnoj i nediskriminatornoj osnovi, kao i druge dužnosti OSP i trenutno ima ulogu nacionalnog operatora tržišta gasa.

Postoje samo dva aktivna trgovca, Makpetrol, u skladu sa dugoročnim ugovorom sa Gazpromom, i od prošle godine GEN-I, u skladu sa ugovorom sa preduzećem Gazexport, koje se bavi uvozom ruskog gasa i veleprodajnom trgovinom na nacionalnom tržištu. Prom-gas, zavisno preduzeće Makpetrola, radi kao dobavljač za kupce po regulisanoj tarifi.

Prema Zakonu o energetici, svim kupcima je dat status kvalifikovanih kupaca, uslovljen usvajanjem podzakonskih akata. Trenutno postoje tri kvalifikovana kupca, što je dovelo do stvarnog otvaranja tržišta od oko 34%. Trafinih kupaca povezanih direktno na prenosnu mrežu ima 32, a onih koji su povezani na mreže za distribuciju ima 64.

4.5 Crna Gora

Crna Gora je proglasila nezavisnost od državne zajednice Srbije i Crne Gore 2006. godine. Od tada je počela brzo da dobija članstvo u različitim međunarodnim organizacijama. Ova zemlja je dobila status kandidata za članstvo u EU krajem 2010. godine, a pregovore je počela 2012. godine [56].

Crna Gora je potpisnica UEnZ od oktobra 2005. godine, koji je Skupština Crne Gore ratifikovala godinu dana kasnije. Zbog toga Crna Gora ima pravno obavezujuću obavezu da primenjuje pravnu tekovinu EU u skladu sa Ugovorom.

U cilju podržavanja Ustavnog određivanja Crne Gore kao „ekološke države“ i poboljšanja sektora električne energije zemlje koji je zavisn od uvoza, Vlada Crne Gore promovira veoma ambiciozan i agresivan plan za korišćenje crnogorskih hidro i drugih obnovljivih izvora energije kojih ima u izobilju. Prema planu, već se obavljaju tenderski postupci za izgradnju velikih hidroelektrana (Morača, Komarnica), više malih hidroelektrana, kao i dve vetroelektrane na lokacijama Možura i Krnovo [57]. Međutim, u Crnoj Gori trenutno ne postoji ni infrastruktura ni potrošnja prirodnog gasa.

Što se tiče energetske politike, Vlada Crne Gore je usvojila Strategiju razvoja energetike Crne Gore do 2025. u decembru 2007. godine i Akcioni za njeno sprovođenje u oktobru 2008. godine. Pored toga, u skladu sa Zakonom o energetici, planirana je inovacija Strategije razvoja energetike, kao i Akcionog plana za njeno sprovođenje. U februaru 2011. godine takode su usvojeni i nova Strategija energetske efikasnosti za Crnu Goru i Akcioni plan za energetska efikasnost za period 2010-2012.[58]

4.5.1 Institucionalno uređenje i trenutna situacija u sprovođenju

Institucija nadležna za kreiranje politike u energetskom sektoru Crne Gore je Vlada preko Direktorata energetike i Direktorata energetske efikasnosti Ministarstva ekonomije [57].

Regulatorna agencija za energetiku (RAE) [59] je osnovana u januaru 2004. godine na osnovu Zakona koji je Skupština Republike Crne Gore usvojila u junu 2003. godine. Prema Zakonu, RAE je „samostalna, neprofitna organizacija, funkcionalno nezavisna od državnih organa i energetskih subjekata, koja vrši javna ovlašćenja u oblasti energetike“. Odbor Agencije se sastoji od tri člana koje imenuje Skupština Crne Gore na mandat od pet godina, uz mogućnost da budu ponovo izabrani, i direktora kojeg imenuje Odbor nakon dobijanja mišljenja Vlade Crne Gore.

Prema Zakonu, osnovne nadležnosti Agencije su davanje licenci energetskim subjektima za obavljanje energetskih delatnosti; izdavanje garancija porekla električne energije proizvedene iz obnovljivih izvora ili iz visokoefikasne kogeneracije; određivanje statusa privilegovanog proizvođača električne energije iz obnovljivih izvora energije; odobravanje ili određivanje regulisanih dozvoljenih prihoda, cena i tarifa za energetske subjekte; odlučivanje o žalbama; rešavanje sporova; utvrđivanje akata u

okviru njene nadležnosti i odobravanje akata energetskih subjekata; nadzor nad radom energetskih subjekata.

Najvažniji zakonski akt kojim se uređuje energetski sektor je Zakon o energetici [60] koji je usvojen u aprilu 2010. godine u cilju transponovanja direktiva EU iz Drugog energetskog paketa u vezi sa tržištem električne energije i gasa, korišćenjem energije iz obnovljivih izvora i kogeneracijom, sigurnošću snabdevanja električnom energijom i prirodnim gasom i obezbeđivanjem rezervi naftnih derivata. Takođe su usvojeni i podzakonski akti na osnovu ovog zakona [61]. Aktivnosti transponovanja Trećeg energetskog paketa EU su započete 2013. godine, kada je izrađen nacrt izmena i dopuna Zakona o energetici. Izmenjeni i dopunjeni zakon treba da stupi na snagu do kraja 2014. godine.

Sektor električne energije

Efikasno restrukturiranje energetskog sektora u Crnoj Gori je započeto 2009. godine. Napredak koji je do sada ostvaren je to što je operator sistema prenosa električne energije, Crnogorski elektroenergetski sistem AD (CGES) [62], pravno razdvojen od VIP za proizvodnju, distribuciju i snabdevanje Elektroprivreda Crne Gore AD (EPCG) [63]. Dalje restrukturiranje EPCS i pravno razdvajanje funkcije operatora sistema distribucije i snabdevanja još uvek nisu izvršeni [10].

Nakon 2009. godine, Vlada Crne Gore je uspjela da privuče značajan strani kapital u dve kompanije u sektoru električne energije. U okviru sprovođenja projekta delimične privatizacije i povećanja kapitala EPCG, Vlada je zaključila ugovor o strateškom partnerstvu sa italijanskom kompanijom A2A. Projekat je obuhvatao obnovu i optimizaciju postojećih i stvaranje uslova za izgradnju novih elektrana. Kompanija A2A je ostvarila vlasništvo nad 43,7% akcija, a takođe je i dobila ugovor za upravljanje kompanijom.

Pored toga, da bi se izgradila podvodna jednosmerna (DC) interkonekcija sa Italijom i povećao kapital kompanije za prenos CGES, 2010. godine je potpisan i Ugovor o strateškoj saradnji sa italijanskim preduzećem TSO TERN. Vrednost projekta podvodnog kabla je oko 700 miliona evra. Pored toga, u okviru ovog partnerstva su predviđene dve interkonekcijske linije sa BiH i Srbijom. Crnogorska država je ostala vlasnik 55% akcija CGES, a 22% je preuzelo preduzeće TERN. Izgradnja jednosmerne interkonekcije sa Italijom još uvek nije započeta, uglavnom zbog izmenjene rute za koju je potrebno odobrenje od Hrvatske [64]. Ako bude odobrena, ova interkonekcija će značajno unaprediti položaj Crne Gore na regionalnom energetskom tržištu.

Prema informacijama koje je objavila RAE, crnogorski OSP (CGES) je vlasnik prenosne mreže i poseduje dozvole za prenos električne energije i operatora sistema prenosa. U skladu sa ovim dozvolama, osnovne funkcije OSP su prenos električne energije; održavanje prenosne mreže; izgradnja novih interkonektora; nadzor nad elektroenergetskim sistemom i operativna kontrola elektroenergetskog sistema; pouzdanost i bezbednost rada; bilansiranje; i pružanje pomoćnih usluga (podrška sigurnosti rada sistema).

CGES je član ENTSO-E i potpisao je Ugovor o osnivanju Kancelarije za koordinicane aukcije jugoistočne Evrope.

Operatora tržišta električne energije (COTEE) [65] je Vlada osnovala u avgustu 2011. godine. Operator tržišta električne energije je u potpunosti u vlasništvu države. Licenca za OT je data COTEE i obuhvata organizovanje i upravljanje tržištem električne energije; registrovanje učesnika, prijem ponuda; i izrada nacrtu Tržišnih pravila. Na tržištu je trenutno registrovano dvadesetpet učesnika, i to dvadeset trgovaca, dva proizvođača, dva snabdevača krajnjih kupaca i CGES.

Tržište električne energije u Crnoj Gori je odlukom RAE bilo teoretski otvoreno za sve kupce koji ne uključuju domaćinstva u januaru 2009. godine. Međutim, tržište je efektivno otvoreno tek nakon što je u Tržišna pravila koja su usvojena 2012. godine uključena obaveza za sve kupce povezane na prenosnu mrežu da se prebace na neregulisano snabdevanje od 1. januara 2013. godine. Kupci povezani na mrežu distribucije su zadržali pravo da ih snabdeva javni snabdevač EPCG po regulisanim cenama čak i nakon dobijanja statusa kvalifikovanog kupca. Zakon o energetici predviđa da će svi kupci za domaćinstvo postati kvalifikovani u 2015. godini.

Za razliku od drugih zemalja u regionu, u Crnoj Gori nisu potrebne domaće licence za rad u veleprodaji. Nekoliko kompanija, od kojih su neke važni akteri na regionalnom tržištu, registrovane su kao učesnici na tržištu kod COTEE. Pored velikog nacionalnog preduzeća EPCG, od oktobra 2012. godine je još jedan maloprodajni snabdevač, MontenegroBonus u vlasništvu države, dobio licencu i počeo sa radom tako što snabdeva najvećeg kupca u zemlji, kompleks topionice aluminijuma Kombinat Aluminijuma Podgorica (KAP), koji je činio 1/3 ukupne potrošnje električne energije u 2012. godini. Nad kombinatom KAP 2013. Godine proglašen stečaj, što je značajno smanjilo procenat stvarne otvorenosti tržišta u Crnoj Gori, ali je istovremeno smanjilo i zavisnost od uvezene električne energije [64].

Novim Zakonom o energetici je uvedena zaštita socijalno ugroženih potrošača u slučajevima kada bi prekid snabdevanja električnom energijom mogao da ugrozi njihov socijalni status i zdravlje ili uslove života. Zbog toga je RAE zakonom ovlašćena da određuje posebne „tarife za snabdevanje socijalno ugroženih kupaca“.

4.6 Srbija

Liberalizaciju energetskeg tržišta u Srbiji prvenstveno pokreću obaveze koje proističu iz članstva u EnZ i procesa pristupanja Evropskoj uniji (EU). Srbija je pristupila UEnZ 2005. godine i trenutno se smatra dobrim primerom transponovanja pravne tekovine EU u sektoru električne energije. Dobro sprovođenje u Srbiji je u određenoj meri umanjeno zbog neostvarivanja napretka u reformi sektora gasa, a posebno zbog nerazdvajanja velikog nacionalnog preduzeća Srbijagas.

Srbija je nedavno zvanično podnela zahtev za članstvo u EU i dobila status punopravnog kandidata 1. marta, a 28. juna 2013. godine je Evropski savet podržao zaključke i preporuke Saveta ministara za otvaranje pregovora o pristupanju sa Srbijom. Spor između RS i EU u vezi sa projektom Južni tok bi mogao da bude najveća prepreka u procesu pristupanja Srbije.

Strategija razvoja sektora energetike je usvojena u nacionalnom parlamentu 2005. godine i definiše dugoročne ciljeve razvoja i njegove prioritete. Strategija je dokument za utvrđivanje energetske politike i planiranje razvoja energetskeg sektora i usklađena je sa dokumentima koji se odnos na ekonomski razvoj Srbije i strateškim i planskim dokumentima Srbije. Priprema se nova Strategija razvoja energetskeg sektora Srbije do 2025. sa projekcijama do 2030.

4.6.1 Institucionalno uređenje i trenutna situacija u sprovođenju

Prema Zakonu o energetici („Službeni glasnik“, br. 57/2011) politika za energetiku Srbije obuhvata mere i aktivnosti koje se preduzimaju radi ostvarivanja dugoročnih ciljeva, i koje su između ostalog relevantne za razvoj energetskeg tržišta:

- konkurencija energetskeg tržišta zasnovana na principima nedskriminacije, javnosti i transparentnosti;
- stvaranje uslova za ulaganja u energetske sektor;
- zaštita energetskeg i izvora energije;
- povezivanje energetskeg sistema Republike Srbije sa energetskeg sistemima drugih zemalja;
- razvoj tržišta elektrine energije i prirodnog gasa i njihovo povezivanje sa regionalnim i unutrašnjim tržištem EU.

Izrađen je nacrt novog Zakona o energetici i trenutno je u postupku razmatranja u Skupštini Srbije. Odredbe ovog zakona treba da budu usklađene sa trećim energetskeg paketom EU.

Agencija za energetiku Republike Srbije (AERS) je osnovana 2005. godine u skladu sa Zakonom o energetici kao regulatorno telo sa nadležnostima koje obuhvataju sektore električne energije, prirodnog gasa, nafte i proizvoda od nafte i kombinovane toplana-elektrana i grejanja. AERS je pravno lice koje je funkcionalno nezavisno od svih državnih tela, energetskeg subjekta ili korisnika

njegovih proizvoda i usluga i od svakog drugog pravnog ili fizičkog lica. Izvršavanje dužnosti koje su joj dodeljene zakonom o energetici, Agencija doprinosi stvaranju stabilnog regulatornog okvira za razvoj efikasnog i održivog energetskog sektora koji će biti jaka podrška za ekonomski razvoj zemlje. AERS-om upravlja Savet koji se sastoji od predsednika i četiri člana sa mandatom od pet godina, koji može da bude produžen jednom. Članove Saveta bira Narodna Skupština nakon procesa izbora na osnovu javnog poziva koje vrši komisija za izbor.

Sektor električne energije

Sektor električne energije Srbije karakteriše postojanje jednog dominantnog velikog nacionalnog VIP javnog preduzeća Elektroprivreda Srbije (EPS). EPS obavlja funkcije proizvodnje, distribucije i snabdevanja, a funkciju prenosa obavlja pravno razdvojeni subjekat Elektromreža Srbije (EMS). I EPS i EMS su u potpunosti u vlasništvu države pod kontrolom Ministarstva privrede. Struktura proizvodnje električne energije je zasnovana na kapacitetima hidro i termo elektrana za proizvodnju.

OSP i OT Srbije - EMS je odgovoran za bezbedan i pouzdan rad sistema prenosa i kvalitet snabdevanja električnom energijom; upravljanje sistemom prenosa na način koji obezbeđuje sigurnost snabdevanja električnom energijom; nediskriminaciju i ekonomičan pristup sistemu prenosa; razvoj sistema prenosa koji obezbeđuje dugoročnu sposobnost sistema prenosa da ispuni prihvatljivu tražnju prenosa električne energije; usklađen rad sistema prenosa Republike Srbije sa sistemima prenosa na interkonekcijama, odnosno sistemima distribucije u Republici Srbiji; sistem bilansiranja i sistem pružanja usluga u sistemu prenosa; određivanje tehničko-tehnoloških uslova za povezivanje elektroenergetskih objekata, uređaja i postrojenja u jedan sistem; regularnost i pouzdanost merenja električne energije na tačkama isporuke u sistemu prenosa; organizovanje u upravljanje tržištem električne energije.

Velika većina kupaca, kako domaćinstava, tako i privrede, se snabdeva po regulisanim cenama. Cene električne energije u Srbiji su među najnižima u regionu. Iako su cene električne energije za privredu delimično deregulisane, i dalje se primenjuje određena vrsta međusobnog subvencionisanja između kategorija kupaca. Očekuje se da će uvođenje konkurencije imati koristi za kupce, ne samo zato što će omogućiti biranje snabdevača, već i zato što će omogućiti niže cene.

Još jedno pitanje koje treba da bude rešeno je pitanje operatora sistema distribucije, pošto je značajno kako za EPS, tako i za druge aktere na tržištu. Prema planu za reorganizaciju EPS-a, koji je usvojen u decembru 2012. godine, Vlada namerava da transformiše pet kompanija za distribuciju – koje rade i kao snabdevača i kao operatori sistema distribucije – u jednog snabdevača, koji će se takmičiti sa konkurentima na slobodnom tržištu, i jednog operatora, koji će pružati usluge mreže svim snabdevačima pod istim uslovima. EPS snabdevanje kao odvojeno pravno lice je osnovano 2013. godine, a jedan operator sistema distribucije tek treba da bude osnovan.

Sektor prirodnog gasa

Najvažniji akter u veleprodajnom i maloprodajnom snabdevanju gasom u Srbiji je državna kompanija Srbijagas. Ova kompanija snabdeva sve snabdevače u maloprodaji u zemlji koji se bave gasom po jedinstvenoj veleprodajnoj ceni. Srbijagas nabavlja prirodni gas na osnovu dugoročnih ugovora sa ruskom kompanijom Gazprom, ekskluzivnim snabdevačem na srpskom tržištu, preko vertikalno integrisane kompanije Jugorosgaz. Jugorosgaz je u vlasništvu Gazproma (50%), Srbijagasa (25%) i kompanije Central ME Energy and Gas iz Beča (25%).

Sistem gasovoda u Srbiji ima jednu ulaznu tačku na granici sa Mađarskom i dalje je povezan sa Bosnom i Hercegovinom. Jedinu proizvođač prirodnog gasa u Srbiji je Naftna industrija Srbije (NIS), koja takođe ima dozvolu za snabdevanje. Ukupno 33 javna snabdevača su licencirana, od kojih 24 takođe imaju dozvole za neregulisano snabdevanje. U martu 2013. godine je potpisan dugoročni ugovor sa Gazpromom za povećanje uvoza gasa za više od 2,5 milijarde kubnih metara do 2021. godine, uz smanjenje važećih cena za 13%. Saradnja Rusije i Srbije u oblasti prirodnog gasa obuhvata više oblasti, od kojih je najvažniji projekat Južni tok čiji je cilj obilaženje Ukrajine i u suštini stvaranje alternativne rute od Crnog mora do Italije i srednje Evrope. Srbija je 2008. godine zvanično uključena u projekat, koji je trebalo da počne sa izgradnjom u zemlji početkom 2013. godine. Objekat za podzemno skladištenje gasa takođe treba da bude napravljen u Banatskom Dvoru, blizu granica sa Rumunijom, Hrvatskom i Mađarskom. Planirano je da gasovod počne da radi krajem 2016. godine i

da prenosi 10 [Bcm] prirodnog gasa kroz Srbiju i donosi oko 100 miliona US\$ godišnjih naknada za prenos u državni budžet. Ovaj projekat gasovoda će doneti ukupna ulaganja od oko 2 milijarde US\$ u lokalnu privredu. Istovremeno je 2008. godine Beograd prodao većinu državnih akcija energetskog preduzeća NIS za 580 miliona US\$.

Zavisnost Srbije od prirodnog gasa uvezenog iz Rusije trenutno premašuje 80%. Velika energetska zavisnost čini privredu Srbije još osetljivijom na oscilacije cena goriva, a samim tim utiče i na mogućnost socio-ekonomskog rasta zemlje. Od razvoja infrastrukture će čitav region imati koristi (npr. inicijativa za proizvodnju električne energije iz gasa na zapadnom Balkanu). U sektoru gasa su neophodne poboljšane interkonekcije koje doprionse diversifikaciji ruta i snabdevanja da bi se ostvario cilj povećanja sigurnosti snabdevanja.

5 Praktične smernice za poboljšanje parlamentarnog nadzora

Nadležnosti nacionalnih parlamenata u sektoru energetike zasnovane su na njihovoj:

- funkciji kreiranja politike (koju ostvaruju razmatranjem i usvajanjem strategija i akcionih planova u vezi s implementacijom pravne tekovine EU);
- zakonodavnoj funkciji (ključna odgovornost u sektoru energetike vezana za transponovanje pravne tekovine EU kroz usvajanje odgovarajućih zakona);
- nadzornoj funkciji (nadzor nad vladom i drugim nacionalnim organima, tj. regulatorima, u sprovođenju zakona i politika) i
- zastupničkoj funkciji (zastupanje građana i zaštita javnih dobara, između ostalog i stvaranjem uslova za aktivnosti organizacija socijalnog društva (OCD) i medija).

Parlamenti takođe imaju određena ovlašćenja u postupku izbora članova regulatornih tela i odobravanja njihovih godišnjih finansijskih planova; odobravanju godišnjih izveštaja javnih komunalnih preduzeća; ratifikaciji međunarodnih ugovora sporazuma i kreditnih garancija za finansiranje energetskih projekata; i ulogu učesnika u međunarodnim poslovima (u vezi s pitanjima održivog razvoja, klimatskih promena ili energetske sigurnosti).

5.1 Uloga parlamenata u regionu u nadzoru i praćenju politike tržišta energije

Uopšteno, nacionalni parlamenti u regionu imaju ograničenu ulogu u procesu strateškog kreiranja energetske politike. Odluke o transponovanju pravne tekovine EU donosi MS EnZ na osnovu predloga SenZ, a nakon razmatranja u Stalnoj grupi visokih predstavnika – HLPG (u čijem sastavu se nalaze eksperti koje su imenovale nacionalne vlade/ministarstva). Uloga nacionalnih parlamenata bi mogla da postane značajnija u fazi implementacije pravne teovine EU prilikom razmatranja i usvajanja zakona, strategija i akcionih planova. Kako stoji u zaključku sa regionalne konferencije „Parlamentarni nadzor nad energetskim politikama i ulaganjima u energetiku na zapadnom Balkanu“⁴⁵: „Parlamenti imaju ograničenu ulogu... u nadzoru nad energetskim politikama i postoji potreba za većim angažovanjem parlamenata na zapadnom Balkanu povodom ovog pitanja.“

⁴⁵ Regionalna konferencija u organizaciji Mreže parlamentarnih odbora za privredu, finansije i evropske integracije zemalja zapadnog Balkana (NPC) i Vestminsterske fondacije za demokratiju (WFD) održana u Budvi, Crna Gora, 6. i 7. septembra 2014. godine.

Međutim, parlamenti bi mogli da imaju značajnu ulogu u nadzoru nad stvarnom implementacijom pravne tekovine EU. Sa istorijskog stanovišta, u središtu pažnje EnZ se od samog početka nalazi preuređenje upravljanja tržištem energije u skladu s evropskim pristupom. Izveštaji o implementaciji u prethodnom periodu su u suštini dokumentovali činjenicu da je većina strana ugovornica uspjela brzo da ostvari rezultate u transponovanju Drugog energetskog paketa, ali ga nije transponovala u smislu stvaranja zaista otvorenih tržišta. Sve veći jaz između transponovanja i implementacije tokom godina mogao bi da postane predmet interesovanja parlamenata.

Nadzor nad sektorom energetike je u nadležnosti sledećih parlamentarnih tela:

- parlamentarne skupštine i
- parlamentarnih odbora nadležnih za poslove energetike.⁴⁶

Uloga parlamentarnog nadzora se ustvaruje uglavnom u postupku usvajanja godišnjih izveštaja nadležnih ministarstava, regulatornih tela i javno-komunalnih preduzeća. Međutim, ova uloga se retko koristi za praćenje efikasnosti izvršnih institucija u sprovođenju tržišnih reformi. Moguće objašnjenje za takav stav treba tražiti u činjenici da parlamenti nisu bili uključeni u utvrđivanje strateških pravaca politike (parlamenti u regionu su „prihvatioci politike“), pa stoga nemaju kontrolu nad procesima razvoja tržišta. Složenost tematike liberalizacije tržišta verovatno takođe sprečava efikasan parlamentarni nadzor. Poslanici u parlamentima (uglavnom iz opozicionih stranaka) povremeno koriste institut poslaničkih pitanja i inicijativa kako bi dobili informacije o temama koje se tiču reforme tržišta energije.

Parlamenti su retko ostvarivali svoju zastupničku ulogu. U regionu je aktivan veći broj OCD koje se bave funkcionisanjem i razvojem sektora energetike. Neke od njih uživaju podršku međunarodnih multilateralnih, bilateralnih i privatnih fondacija.⁴⁷ Njihove aktivnosti su usmerene na postizanje održivosti, transparentnosti i demokratizacije sektora energetike. OCD često ukazuju na probleme koji se odnose na korupciju u sektoru energetike. Parlamentarni odbori nadležni za poslove energetike su povremeno organizovali simpozijume i forume na koje su pozivani predstavnici OCD.

5.2 Najbolja praksa Evropskog parlamenta i nacionalnih parlamenata država članica EU

Nacionalni parlamenti u regionu bi mogli da ojačaju svoju poziciju po uzoru na najbolju praksu nacionalnih parlamenata država članica EU, kao i Evropskog parlamenta, u smislu strateškog pozicioniranja u izradi i sprovođenju energetske politike u odnosu na EK (kao tehničko telo) i Evropski savet (kao izvršno telo).

Nacionalni parlamenti u EU (npr. nemački Bundestag, Parlament Ujedinjenog Kraljevstva itd.) imaju istaknutu ulogu kako u definisanju strateških pravaca energetske politike (uglavnom usvajanjem zakona), tako i u praćenju sprovođenja odgovarajućih strategija i akcionih planova. Sredstva kojima se nacionalni parlamenti u EU služe su:

- razmatranje pitanja vezanih za energetske politike kao tačaka dnevnog reda na redovnim zasedanjima (npr. nedavno je veoma aktuelna bila tema energetske sigurnosti), sa zaključcima i preporukama;
- organizovanje javnih rasprava, uz prethodnu izradu sažetaka politike i studija. Ovo je moćan mehanizam koji podrazumeva učešće eksperata i predstavnika OCD i privrede; i

⁴⁶ U BiH su za energetiku takođe nadležna i sledeća tela: Narodna skupština RS i njen Odbor za ekonomiju; Parlament FBiH (Predstavnički dom i njegov Odbor za energetiku, rudarstvo i industriju i Dom naroda i njegovi odbori za ekonomiju i za ekonomsku i razvojnu politiku, financije i proračun); Skupština Brčko Distrikta BiH i njen Odbor za komunalne i javne usluge i zaštitu životne sredine.

⁴⁷ Aktivnosti OCD su u prethodnom periodu pomagali EU, USAID, UNDP, Konrad-Adenauer-Stiftung, Heinrich Boll Stiftung i fondacija Soroš.

- organizovanje tematskih konferencija ili učestvovanje na tematskim konferencijama koje su obično posvećene politikama u podsektorima energetike (npr. održivi razvoj i klimatske promene, podsticajne otkupne cene električne energije dobijene iz obnovljivih izvora („feed-in“ tarife), problemi na tržištu energije, energetska efikasnost itd.).

Kao posebno poučan primer može da posluži praksa EP, jer ona može da se koristi kao uzor za razvoj saradnje između nacionalnih parlamenata zemalja u regionu i EnZ. EP je uspeo da obezbedi podelu nadležnosti za pitanja koja se tiču energetike sa izvršnim organima EU. Tako EP sada ravnopravno učestvuje u odlučivanju o svim bitnim pitanjima u sektoru energetike. EP je tu ulogu postigao krenuvši od nadležnosti za pitanja konkurencije, koje je zatim proširio nadležnostima za zaštitu životne sredine i spoljnu politiku.

5.3 Predlog regionalnih aktivnosti koje će doprineti boljem parlamentarnom nadzoru

Pojedinačna tržišta energije u regionu ne ostvaruju dovoljne ekonomije obima potrebne za privlačenje preko potrebnih privatnih investicija. Stoga regionalni pristup sektoru energetike, pre svega kroz stvaranje regionalnog tržišta za mrežnu energiju (električnu energiju i gas), predstavlja jedinu racionanu opciju koja može da obezbedi obnovu i razvoj sektora energetike u regionu.

5.3.1 Parlamentarna saradnja – postojeće regionalne inicijative

EnZ je priznata kao glavni okvir za regionalnu saradnju u sektoru energetike. Međutim, uloga nacionalnih parlamentata u pravilniku o radu EnZ je zanemarljiva i strogo je vezana za transponovanje i implementaciju pravne tekovine EU na nacionalnom nivou, u skladu s odlukama MS EnZ.

U regionu zapadnog Balkana, odnosno jugoistočne Evrope (JIE) pokrenute su i mnoge druge inicijative za parlamentarnu saradnju u oblasti energetike.

Uloga Saveta za regionalnu saradnju (RCC) u sektoru energetike je komplementarna sa procesom EnZ i promovise teme i aktivnosti koje EnZ uopšte ne pokriva ili ih ne pokriva u dovoljnoj meri. Na inicijativu SEnZ, u cilju uspostavljanja jačih veza između poslanika iz regiona formirana je Grupa prijatelja EnZ koju čine poslanici iz strana ugovornica. Sastanci Grupe održani su u 2013. i 2014. godini. Sekretarijat RCC je ostvario tesnu saradnju sa SEnZ prilikom izrade Regionalnog akcionog plana za energetske dimenzije stuba održivog rasta u Strategiji JIE 2020 [66]. Energetska strategija EnZ je sastavni deo Strategije JIE 2020, koja obuhvata najrelevantnije komplementarne aktivnosti i nastojanja da se sektor energetike integriše u širi kontekst privrednog rasta.

Parlamentarna skupština Procesu za saradnu u jugoistočnoj Evropi (SEEC PA) formirana je 2014. godine. Njen prvi Generalni komitet je komitet za ekonomiju, infrastrukturu i energetiku. SEEC PA tek treba da sastavi program aktivnosti za svoje komitete.

Nedavno je pokrenuto nekoliko inicijativa i programa u kojima učestvuju parlamentarni odbori nadležni za energetske politiku, u cilju jačanja uloge nacionalnih parlamenata u pitanjima koja se tiču energetike na regionalnom nivou. Između ostalih, sledeće inicijative/programi imaju potencijal za dalji razvoj:

- koordinacioni sastanci odbora za spoljne poslove/politiku BiH, Hrvatske, Makedonije, Crne Gore, Srbije i Slovenije (očekuje se skoro uključnje Albanije i Kosova* u ovu inicijativu), na kojima je sektor energetike označen kao prioritetna oblast; i
- Mreža parlamentarnih odbora (NPC), projekat koji pomaže Vestminsterska fondacija za demokratiju (WFD), a koji je nedavno usmerio svoje aktivnosti na pitanja koja se tiču energetike.

5.3.2 Postojeće stanje u parlamentarnom nadzoru nad politikama tržišta energije u regionu

Na konferenciji koju su 2014. godine organizovali NPC i WFD formulisani su između ostalog i sledeći zaključci o postojećem stanju u parlamentarnom nadzoru nad tržištima energije u regionu:

1. „Parlamenti imaju ograničenu ulogu u nadzoru nad investicijama u sektor energetike i nadzoru nad energetske politikama i postoji potreba za većim angažovanjem parlamenata na zapadnom Balkanu po ovom pitanju;
2. Administrativni i finansijski kapaciteti pojedinačnih zemalja zapadnog Balkana za privlačenje investicija u energetiku su ograničeni; stoga zajednički regionalni pristup investiranju u energetiku predstavlja najbolji pravac budućeg razvoja sektora energetike na zapadnom Balkanu;
3. Uočava se kašnjenje u sprovođenju zakonodavstva o energetici zasnovanog na Ugovoru o Energetskoj zajednici i postoji potreba za kontinuiranom saradnjom sa Sekretarijatom Energetske zajednice u praćenju sprovođenja.“

Tokom konferencije NPC formulisane su sledeće preporuke za unapređenje parlamentarnog nadzora nad sektorom energetike:

1. „Podstičemo parlamente da uključe akademske krugove, privrednike, investitore, civilno društvo i druge nedržavne aktere u nadzor nad energetske politikama kroz rad odgovarajućih parlamentarnih odbora;
2. Mreža podstiče parlamente u regionu da se uključe u buduće diskusije o regionalnim dokumentima u oblasti energetike. Regionalne strategije bi morale da budu usklađene s nacionalnim strategijama zemalja zapadnog Balkana;
3. Mreža podstiče parlamente i parlamentarne odbore da usvoje kulturu nadzora kroz održavanje redovnih godišnjih nadzornih rasprava o sprovođenju zakonodavstva koje je usvojeno u okviru obaveza iz Ugovora o Energetskoj zajednici, u saradnji s nacionalnim regulatornim organima;
4. Mreža preporučuje i podržava osnivanje Parlamentarne skupštine Energetske zajednice koja bi okupila poslanike Evropskog parlamenta i poslanike parlamenata strana ugovornica Energetske zajednice.“

Pored toga, nacionalna zakonodavna tela imaju suštinski važnu ulogu u obezbeđivanju transparentnog i demokratskog sprovođenja svih politika, uključujući i energetske politiku. Stoga je važno da parlamenti predvode napore u borbi protiv korupcije i organizovanog kriminala, čak i na najvišem nivou, u cilju stvaranja efektivnih i transparentnih državnih institucija i političke volje za podsticanje aktivnog civilnog društva, što su ključni elementi napretka na putu ka EU.

Nacionalni parlamenti u sprovođenju gorenavedenih preporuka mogu da koriste i sledeće regionalne mehanizme:

- organizovanje javnih rasprava uz učešće OCD (npr. regionalna konferencija sa učešćem mreže OCD „Održive energetske politike u JIE“). Ove aktivnosti bi mogle da budu razvijene po uzoru na radionice koje organizuje EP, na koje su pozvane OCD iz regiona;
- učešće u radi regionalnih foruma i konferencija o energetici⁴⁸ i
- formiranje regionalne mreže nezavisnih eksperata koja bi služila kao resursni centar za nacionalne parlamente u pitanjima koja se tiču regionalne perspektive sprovođenja energetske politike.

⁴⁸ Regionalni energetske forum (REF), koji ima za cilj da okupi sve relevantne interesne grupe iz sektora energetike: predstavnike SEnZ i drugih međunarodnih organizacija, predstavnike vlada i parlamenata ZZB, predstavnike regulatornih organa i učesnika na tržištu električne energije, eksperte i predstavnike OCD, biće organizovan 21. i 22. aprila 2015. godine u Tuzli u Bosni i Hercegovini. Organizaciju REF 2015 podržao je koordinacioni sastanak odbora za spoljne poslove na sastanku održanom u Zagrebu u septembru 2014. godine. Više informacija o programu REF 2015 može se naći na www.ref.ba.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Energetska zajednica, <http://www.energy-community.org>
- [2] Energetska zajednica, "The Energy Community Legal Framework", 3rd Edition, Energy Community Secretariat, 2013, http://www.energy-community.org/portal/page/portal/ENC_HOME/DOCS/2178178/EZ%20Legal%20Framework%20WEB.pdf
- [3] Energetska zajednica, http://www.energy-community.org/portal/page/portal/ENC_HOME/ENERGY_COMMUNITY
- [4] Energetska zajednica, http://www.energy-community.org/portal/page/portal/ENC_HOME/ENERGY_COMMUNITY/Legal/EU_Legislation
- [5] Odluka br- 2011/02/MC-EnC o sprovođenju Direktive 2009/72/EZ, Direktive 2009/73/EZ, Uredbe (EZ) br. 714/2009 i Uredbe (EZ) br. 715/2009 i o izmenama o dopunama članova 11 i 59 Ugovora o Energetskoj zajednici od 7. oktobra 2011, http://www.energy-community.org/portal/page/portal/ENC_HOME/DOCS/1146182/MS-2011_Dec_2011-02-MC-EnC_On%20the%20Adoption%20of%20the%203rd%20Package.pdf
- [6] V. Borozan, UKIM, FEIT, "Integration of South East Europe into the Internal Market for electricity under the specific aspect of the TSO's role", Study for the Southeast Europe Cooperation Initiative (SECI), Vienna, Austria, avgust 2010. – jul 2011.
- [7] Energetska zajednica, <http://www.energy-community.org/pls/portal/docs/888181.PDF>
- [8] Energetska zajednica, http://www.energy-community.org/portal/page/portal/ENC_HOME/AREAS_OF_WORK/Investments
- [9] Energetska zajednica, Sastanci u nacionalnim parlamentima Albanije, Makedonije, Crne Gore i Srbije, http://www.energy-community.org/portal/page/portal/ENC_HOME/NEWS/News_Details?p_new_id=9601
- [10] SEnZ, Godišnji izveštaj o implementaciji, 1. avgust 2014, http://www.energy-community.org/portal/page/portal/ENC_HOME/DOCS/3356393/Energy_Community_Implementation_Report_2014_WEB.pdf
- [11] SEnZ, Program rada 2014 - 2015, http://www.energy-community.org/portal/page/portal/ENC_HOME/DOCS/2854177/MS_Energy_Community_Work_Programme_2014-2015_with_cover.pdf
- [12] Odluka D/2013/03/MC-EnC o produženju važenja Ugovora o Energetskoj zajednici, http://www.energy-community.org/portal/page/portal/ENC_HOME/DOCS/2386188/ANNEX_24_11th_MS_Decision_Art97_extension_28-06-2013.pdf
- [13] Proceduralni akt PA/2013/04-MC-EnC o osnivanju Grupe za razmatranje na visokom nivou, član 1 (2), http://www.energy-community.org/portal/page/portal/ENC_HOME/DOCS/2464179/Procedural_Act_PA_2013_04-MC-EnC_on_setting_up_a_Reflection_Group.pdf
- [14] Energetska zajednica, http://www.energy-community.org/portal/page/portal/ENC_HOME/DOCS/3178024/Energy_Community_HLGR_Report_FINAL_WEB.pdf
- [15] Evropska komisija, http://ec.europa.eu/energy/gas_electricity/third_legislative_package_en.htm
- [16] Evropska komisija, http://www.ec.europa.eu/energy/strategies/2008/doc/2008_11_ser2/green_paper_energy_network_en.pdf
- [17] Andris Piebalgs and al., "Europe's New Energy Policy", Claeys & Casteels Publishing, 2009.
- [18] Evropska komisija, http://ec.europa.eu/energy/gas_electricity/acer/acer_en.htm
- [19] ENTSO-E, <http://www.entsoe.eu>, ENTSO-G, <http://www.entsog.eu>
- [20] SEnZ, Osnovni dokument o najvažnijim novim elementima Trećeg paketa koje je potrebno implementirati u stranama ugovornicama, www.energy-community.org

- [21] Evropska komisija, Radni dokument za zaposlene, Interpretativna napomena u Direktivama 2009/72/EZ i 2009/73/EZ – režim razdvajanja delatnosti, 22.01.2010.
- [22] OECD, Regulatory Reform in the Electricity Industry: The United States, Paris: OECD, 1999.
- [23] ERGEG, 3rd Legislative Package Input, Paper 1: Unbundling, Ref: C07-SER-13-06-1-PD, 05.06.2007.
- [24] M. Politt, The arguments for and against ownership unbundling of energy transmission networks, CWPE 0737 and EPRG 0714, avgust 2007.
- [25] Ministarstvo privrede, trgovije i energetike Albanije, <http://www.mete.gov.al/index.php?l=e>
- [26] Regulatorno telo za energetiku Albanije, <http://www.ere.gov.al/index.php?lang=EN>
- [27] Zakon Skupštine Republike Albanije br. 9072 od 22.05.2003. o elektroenergetskom sektoru, izmenjen i dopunjen Zakonom br. br. 9512 od 10.04.2006, br. 9226 od 16.10.2006, br. 9750 od 4.06.2007, br. 9776 od 12.7.2007, br. 9913 od 5.05.2008, br. 9946 od 30.06.2008, i br. 9997 od 22.09.2008; <http://www.ere.gov.al/index.php?lang=EN>
- [28] Zakon Skupštine Republike Albanije br. 9972, od 22.5.2003 o sektoru prirodnog gasa, izmjen i dopunjen Zakonom br. 9946 od 30.06.2008; <http://www.ere.gov.al/index.php?lang=EN>
- [29] Operator prenosnog sistema i tržišni operator Albanije, <http://www.ost.al/> (samo na albanskom jeziku)
- [30] Nacionalno preduzeće za proizvodnju električne energije Albanije, KESh, <http://www.kesh.com.al/v3/index.php> (samo na albanskom jeziku)
- [31] SEnZ, Godišnji izveštaj o sprovođenju pravne tekovine EU na osnovu Ugovora o osnivanju Energetske zajednice, 1. oktobar 2013.
- [32] Evropska komisija, Izveštaj o napretku Albanije u 2014. godini, poglavlje 15 – Energetika, oktobar 2014, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2014/20141008-albania-progress-report_en.pdf
- [33] Državna regulatorna komisija za električnu energiju BiH, www.derk.ba
- [34] Nezavisni operator prenosnog sistema u BiH, www.nosbih.ba
- [35] Evropska komisija, http://ec.europa.eu/enlargement/countries/detailed-country-information/kosovo/index_en.htm
- [36] Energetska strategija Republike Kosovo 2009 – 2018, http://mzhe.rks-gov.net/repository/docs/ENERGY_STRATEGY_2009-2018_EN.pdf
- [37] Strategija grejanja Republike Kosovo 2011 – 2018, http://mzhe.rks-gov.net/repository/docs/Strategija_e_Ngrohjes_2011-2018-Eng.pdf
- [38] Ministarstvo privrednog razvoja Kosova*, <http://mzhe.rks-gov.net/>
- [39] Regulatorni organ za energetiku Kosova*, <http://www.ero-ks.org/>
- [40] Kosovska* elektroenergetska korporacija, KEK, <http://www.kek-energy.com/en/default.asp>
- [41] Operator prenosnog sistema i tržišni operator Kosova*, <http://www.kostt.com/kosttcms/index.php?lang=en>
- [42] Energetska zajednica, http://www.energy-community.org/portal/page/portal/ENC_HOME/NEWS/News_Details?p_new_id=8681
- [43] Energetska zajednica, http://www.energy-community.org/portal/page/portal/ENC_HOME/NEWS/News_Details?p_new_id=9801
- [44] Nacionalni program za usvajanje pravne tekovine EU (poglavlje: 15 Energetika – 3.15.2 – Unutrašnje tržište energije)

---

* Ova odluka ne prejudicira stav o statusu i u skladu je sa Rezolucijom SBUN 1244 i Savetodavnim mišljenjem Međunarodnog suda prave o proglašenju nezavisnosti Kosova*

- [45] Ministarstvo privrede, Strategija razvoja sektora energetike u Republici Makedoniji do 2030. godine, http://www.economy.gov.mk/Uploads/files/sektorskiDok/energetika/Makedonijan_Energy_Strategy_until_2030_adopted.pdf
- [46] Ministarstvo privrede, Strategija korišćenja obnovljivih izvora energije u Republici Makedoniji do 2020. godine, http://www.economy.gov.mk/Uploads/files/sektorskiDok/energetika/Strategija_OIE_final_mk.pdf
- [47] Ministarstvo privrede, Strategija za povećanje energetske efikasnosti u Republici Makedoniji do 2020. godine, http://www.economy.gov.mk/Uploads/files/sektorskiDok/energetika/Strategy_for_IEE_EN.pdf
- [48] Ministarstvo privrede Republike Makedonije, <http://www.economy.gov.mk/Home?lang=2>
- [49] Regulatorna komisija za energetiku Republike Makedonije, <http://www.erc.org.mk/DefaultEn.asp>
- [50] Zakon o energetici, Službeni list Republike Makedonije br. 16/10 od 10.02.2011, <http://www.energy-community.org/pls/portal/docs/850177.PDF> (Prevod na engleski jezik)
- [51] Energetska zajednica, http://www.energy-community.org/portal/page/portal/ENC_HOME/ENERGY_COMMUNITY/Dispute_Settlement/02_08
- [52] Operator sistema prenosa električne energije u Makedoniji, <http://www.mepso.com.mk/en-us/Default.aspx>
- [53] Elektroprivreda Makedonije – ELEM <http://www.elem.com.mk/en/Elem.asp>
- [54] Regulatorna komisija za energetiku Republike Makedonije, <http://erc.org.mk/pages.aspx?id=31>
- [55] Operator sistema prenosa prirodnog gasa u Makedoniji, <http://www.gama.com.mk/>
- [56] Evropska komisija, http://ec.europa.eu/enlargement/countries/detailed-country-information/montenegro/index_en.htm
- [57] Ministarstvo ekonomije Crne Gore, <http://www.minekon.gov.me/en/organization/Energy>
- [58] Ministarstvo ekonomije Crne Gore, <http://www.minekon.gov.me/en/library/strategije?alphabet=lat>
- [59] Regulatorna agencija Crne Gore, <http://www.regagen.co.me/>
- [60] Službeni list Crne Gore, br. 28/2010, 40/2011 i 42/2011, <http://www.minekon.gov.me/en/library/zakoni?alphabet=lat>
- [61] Službeni list Crne Gore, br. 20/2012, <http://regagen.co.me/category/propisi/propisi-koje-odobrava-agencija/>, (In Montenegrin language only)
- [62] Crnogorski elektroprenosni sistem - CGES, <http://cges.me/>
- [63] Vertikalno integrisano preduzeće za proizvodnju, distribuciju i snabdevanje električnom energijom Crne Gore - EPCG, http://www.epcg.co.me/en01_01.html
- [64] SEE Legal, The SEE Energy Handbook 2014, www.seelegal.org
- [65] Crnogorski operator tržišta električne energije, <http://www.cotee.me/> (samo na crnogorskom jeziku)
- [66] Izveštaj o aktivnostima Sekretarijata RCC, april 2014.

